

Inkluderingshåndbogen

Tony Booth

Mel Ainscow

Inkluderingshåndbogen

Oversat og bearbejdet af

Kirsten Baltzer og Susan Tetler

**Danmarks Pædagogiske
Universitets Forlag**
Danish University of Education Press

Inkluderingshåndbogen

Forord.....	5
DEL I	7
En inkluderende indfaldsvinkel til skoleudvikling	8
Arbejdet med Inkluderingshåndbogen	9
Hovedområder, indikatorer og spørgsmål i inkluderingshåndbogen	10
Et sprog for inkludering	15
Håndbogens forståelse af inkludering	17
DEL 2	19
Gangen i inkluderingsarbejdet	20
Fase 1. At sætte processen i gang	23
Fase 2. At kortlægge	33
Fase 3. At lægge en inkluderende virksomhedsplan	40
Fase 4. At gennemføre planen	41
DEL 3	44
Indeks for inkludering	45
Hovedområder og delområder	45
Indikatorer	45
Indikatorer og spørgsmål - skolekultur	47
Indikatorer og spørgsmål - strategier	63
Indikatorer og spørgsmål - praksis	77
DEL 4	97
Eksempler på spørgeskemaer	98
Litteratur	109

Tony Booth
Mel Ainscow

INKLUDERINGSHÅNDBOGEN

Oversat og bearbejdet af Kirsten Baltzer og Susan Tetler
Danmarks Pædagogiske Universitet

Inkluderingshåndbogen

Forfattere: Tony Booth og Mel Ainscow

Oversat og bearbejdet af Kirsten Baltzer og Susan Tetler,
Danmarks Pædagogiske Universitet

Udgivet af Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag
Danmarks Pædagogiske Universitet
Emdrupvej 54
2400 København NV
www.dpu.dk/forlag

© 2004 Danmarks Pædagogiske Universitet og forfatteren

Kopiering fra denne bog er kun tilladt ifølge aftale med Copy-Dan

Omslag, sats og tryk: DPU-repro

1. udgave, 1. oplag

ISBN 87-7613-045-2

Bogen kan købes ved henvendelse til:
Danmarks Pædagogiske Bibliotek
Emdrupvej 101, 2400 København NV
www.dpb.dpu.dk
bogsalg@dpb.dpu.dk
T: 8888 9360F: 8888 9394

Den foreliggende danske udgave af Inkluderingshåndbogen bygger på "Index for Inclusion", et materiale som er udviklet og afprøvet gennem flere år i engelske skoler. Både lærere, forældre, politikere, forskere og repræsentanter for handicaporganisationer har deltaget i arbejdet. Det engelske undervisningsdepartement har sørget for, at bogen bliver delt gratis ud til alle skoler i England.

Originalens titel: „Index for Inclusion. Developing learning and participation in schools.“

Skrevet af TONY BOOTH og MEL AINSCOW med bidrag fra Kristine Black-Hawkins. Redigeret for Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE), UK, af Mark Vaughan og Linda Shaw. *Udgivet første gang af CSIE i 2000. Den danske udgave er bearbejdet efter den reviderede udgave af indekset fra 2002.*

Teamet bag „Index for Inclusion“:

- ❑ Professor Mel Ainscow, Centre for Educational Needs, University of Manchester
- ❑ Kristine Black-Hawkins, Faculty of Education, University of Cambridge
- ❑ Professor Tony Booth, Centre for Educational Research, Canterbury Christ Church University College
- ❑ Chris Goodey, Parent Governor, London Borough of Newham
- ❑ Janice Howkins, Assistant Head Teacher, Swakeleys School, London Borough of Hillingdon
- ❑ Brigid Jackson-Dooley, Head Teacher, Cleves Primary School, London Borough of Newham
- ❑ Patricia Potts, Senior Research Fellow, Canterbury Christ Church University College
- ❑ Richard Rieser, Director, Disability Equality in Education, formerly Advisory Teacher for Inclusion, London Borough of Hackney.
- ❑ Judy Sebba, Senior Adviser (Research), Standards and Effectiveness Unit, Department for Education and Skills
- ❑ Linda Shaw, Co-Director, Centre for Studies on Inclusive Education
- ❑ Mark Vaughan, Founder and Co-Director, Centre for Studies on Inclusive Education

Tak

Tak til Dr. Yola Center, Macquarie University, New South Wales, Australia, som i 1988 sammen med kollegaer udviklede et „integreringsindeks“ for elever. I 1996 mødtes Mark Vaughan, CSIE, og Professor Mel Ainscow for at drøfte den australske model. Arbejde af Luanna Meyer og hendes kollegaer ved Syracuse University i USA blev også inddraget. Mark Vaughan og Mel Ainscow tog initiativ til oprettelse af et indekstteam, der skul-

le arbejde med udviklingen af et nyt indeks. Derefter blev fokus flyttet fra et indeks for integration af enkeltelever til et indeks for en skole. Indeks-teamets arbejde resulterede i første, anden og tredje version af inkluderingssindekset. Mange andre har influeret på udviklingen af dette arbejde, og vi vil særligt nævne Susan Hart, John McBeith og Mara Sapon-Shevin. En særlig tak til lokale skolemyndigheder og skoler i følgende distrikter, som har deltaget i afprøvningerne af indekset: Birmingham, Harrow, Stockport, Tameside, Bradford og Tower Hamlets.

CSIE - Centre for Studies on Inclusive Education - skaffer information om inkludering og andre nærliggende emner

(netadr.: <http://inclusion.uwe.ac.uk>). Arbejdet hviler på menneskerettighedsprincipperne, som er nedfældet i FN's børnekonvention og UNESCO's Salamanca-erklæring af 1994. Centrets drift er hovedsagelig baseret på gaver og salg af publikationer.

Materialet i denne bog er omfattet af gældende dansk lov om ophavsret. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog eller dele deraf er kun tilladt med forlagets skriftlige samtykke og kun for institutioner, der har indgået aftale med COPY-DAN. Undtaget herfra er korte uddrag til anmeldelse.

For denne udgave særligt gælder det imidlertid, at den enkelte skole har tilladelse til at kopiere fra materialet til sine ansatte og elever i forbindelse med skolens eget arbejde.

Kirsten Baltzer
Susan Tetler

Danmarks Pædagogiske Universitet

Forord til den danske udgave af Index for Inclusion

Siden Index for Inclusion udkom første gang i England (2000), er denne håndbog blevet oversat og tilpasset skolesystemerne i en række engelsk-, fransk- og spansktalende lande. Den er p.t. under omarbejdning til brug for skoler i udviklingslande, der arbejder hen imod visionen om den inkluderende skole. I Norden er håndbogen hidtil blevet oversat og bearbejdet til brug i den norske skole.

Den danske udgave er bearbejdet, så den er i overensstemmelse med den aktuelle danske skolelovgivning. Endvidere har vi valgt at udelade en række af eksempler fra nogle af de skoler, der i England har arbejdet med håndbogen, for selvom det overordnede sigte er at udvikle den inkluderende skole, så er implementeringen forskellig fra land til land. Vores overordnede mål har været at lægge os tæt op ad den idé, der bærer den engelske udgave, og vi har valgt at tage afsæt i den reviderede engelske håndbog fra 2002.

Visionen om den inkluderende skole bygger på, at skolen grundlæggende er for alle elever i al deres forskellighed, og derfor er det håndbogens udgangspunkt, at den inkluderende skole kun kan udvikles, såfremt hele skolen deltager i udviklingsprocessen. Skolens samlede virksomhed må være rettet mod at skabe holdninger, udvikle læringsmiljøer og tilrettelægge undervisning, der tager udgangspunkt i, at den enkelte elev ud fra sine forudsætninger skal kunne udvikle sig bedst muligt. Skolen må således udgøre en ramme om fællesskaber, hvor alle deltager aktivt og bliver værdsat som de enestående mennesker, de er.

I den danske udgave har vi bestræbt os på at finde en balance i såvel sprogbrug som bearbejdning af udviklingsredskaber. Vores grundlæggende anskuelse er, at børn udvikler sig i fællesskaber med andre børn og voksne, der er optaget af at skabe udviklings- og læringsmuligheder, og derfor har vi bestræbt os på at anvende udtryk, der kan indfange, at aktiv deltagelse er et kernebegreb i udviklingen af den inkluderende skole. Men det skal vel at mærke være aktiv deltagelse, der giver mening for den enkelte, og som giver adgang til hele den kulturelle kapital, skolen formidler. I denne sammenhæng er det læreren som den professionelle, som har ansvar for i samarbejde med forældre, elever, skolemyndigheder og lokalsamfund at muliggøre dette. For at kunne indfange dette perspektiv har vi valgt at anvende udtrykket "undervisning tilpasset elevens forudsætninger" for at indfange et læringssyn, der balancerer mellem det fælles og det individuelle med en samtidig respekt for retten til at være unik.

Håndbogen kan anvendes i de fleste skolesammenhænge, også hvor lærere og pædagoger arbejder sammen. Derimod er den ikke direkte anvendelig i skolefritidsordningerne. Hvis nogen skulle få lyst til at bruge materialet, kræver det nogen tilpasning til skolefritidsordningers formål. Børnehaver kan heller ikke direkte bruge det, men forhåbentlig lade sig inspirere.

Den danske inkluderingshåndbog tager afsæt i Salamanca-erklæringen fra 1994. Denne erklæring tillige med FN-erklæringen om lige muligheder for handicappede og en række andre internationale erklæringer om uddannelse for alle er alle bestræbelser på at gennemføre de internationale konventioner om menneskerettigheder og børns rettigheder.

DEL 1:

En inkluderende indfaldsvinkel til skoleudvikling

Inkluderingshåndbogen er tænkt som et hjælpemiddel til skoler, som bestræber sig på at blive mere inkluderende. Bogen vil være en støtte til skoleevaluering og skoleudvikling. Arbejdet med bogen kan lægges ind i virksomhedsplanen, så det ikke vil være en ekstra belastning ud over skolens øvrige arbejde på at udvikle sig.

En grundlæggende tanke i bogen er, at alle, der har med skolen at gøre, skal inddrages i skoleudviklingsarbejdet: skolens ledelse og medarbejdere, eleverne, forældrene, skolebestyrelsen, kommunens administrative og politiske ledelse samt andre medlemmer af skolens lokalmiljø.

Arbejdet med Inkluderingshåndbogen er en proces, som i sig selv vil bidrage til en mere inkluderende praksis. Den begynder med, at skolens medarbejdere bliver opfordret til at samle og systematisere al den kundskab, de allerede har om, hvad der fremmer læring og deltagelse for skolens elever. Derefter kan materialet fra bogen bruges til fortsat eller yderligere kortlægning og udvikling af alle sider af skolens liv.

Som processen er beskrevet her, er det tanken, at arbejdet sættes i gang og ledes inden for den enkelte skole, men flere skoler vil også kunne samarbejde og inddrage den kommunale skoleadministration i arbejdet. Dele af materialet egner sig til arbejde i grupper af lærere eller skoleledere med henblik på at øge bevidstheden om inkludering. Senere kan man eventuelt gå mere detaljeret ind i arbejdet. Inkluderingshåndbogen kan også bruges af enkeltpersoner eller grupper af medarbejdere, som vil foretage egne undersøgelser af forhold i skolen. I det hele taget er det ønskeligt, at bogen inspirerer til mange former for arbejde, så længe det bidrager til dybere refleksioner over inkludering og fører til, at eleverne øger deres faglige, sociale og kulturelle deltagelse i skolen.

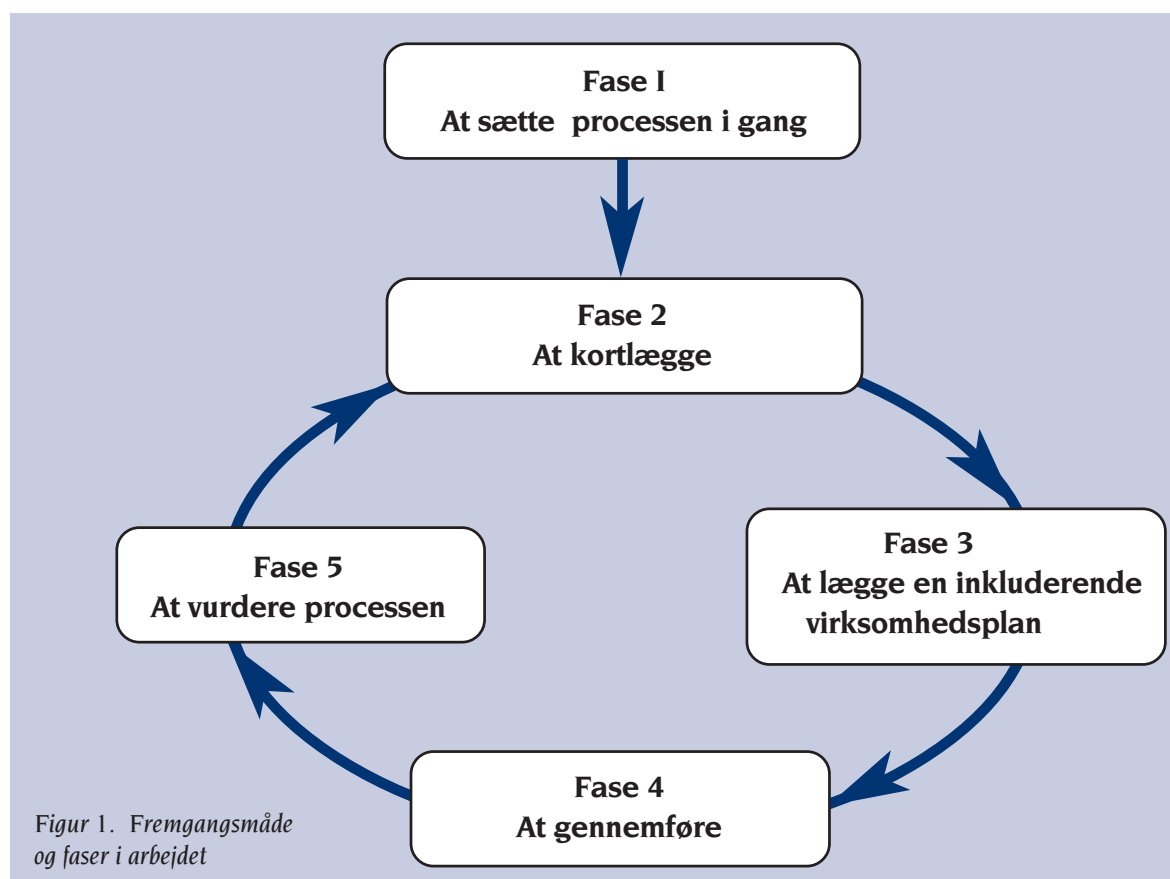
Den danske udgave ligger tæt op af den engelske, men der er foretaget nogle tilpasninger til dansk skole og dansk skolelovgivning. Vi modtager

med tak kommentarer og forslag til ændringer og supplement med henblik på en senere og mere gennemprøvet udgave. Disse kan sendes til: Baltzer@dpu.dk eller tetler@dpu.dk

Arbejdet med Inkluderingshåndbogen

Del 1 omfatter en kort introduktion til skoleudviklingsprocessen samt en længere beskrivelse og operationalisering af tre hovedområder af skolens liv, der hænger nøje sammen med inkluderings- og ekskluderingsprocesser. Endvidere redegøres for en sprogbrug for inkludering og håndbogens forståelse af inkludering.

Del 2 i denne bog beskriver en arbejdsgang i fem faser, mens del 3 konkretiserer, hvad en inkluderende skole er gennem en række indikatorer og spørgsmål. Tilsammen benævnes de tre dele Inkluderingshåndbogen. Sammenhængen mellem arbejdet med Inkluderingshåndbogen og skolens virksomhedsplan er vist i figur 1. Den første fase indledes med, at skolen nedsætter et koordineringsudvalg. Medlemmerne af dette udvalg sørger for, at de selv og skolens øvrige medarbejdere bliver fortrolige med begreberne i Inkluderingshåndbogen. I fase 2 bruges bogen som grundlag for en kortlægning af, hvordan skolen fungerer for både elever, medarbejdere og ledelse. Ud fra kortlægningen vælges udviklingsområder, og tiltag planlægges. I fase 3 indarbejdes tiltagene i skolens virksomhedsplan.

somhedsplan, mens tiltagene i fase 4 så gennemføres. I fase 5 skal man vurdere, om udviklingen er gået i den ønskede retning inden for de prioriterede områder.

I arbejdet med Inkluderingshåndbogen er det ikke kun praksis, der står i fokus. Det drejer sig i lige så høj grad om forandringer i skolekultur og værdiopfattelser, noget som er helt nødvendigt, hvis ændringerne af praksis skal være varige. Når hele skolemiljøet engageres, vil arbejdet betyde en ny inspiration for skoleudviklingsprocessen.

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål i inkluderingshåndbogen

Inkludering og ekskludering bliver kortlagt inden for tre hovedområder af skolens liv, som hænger nøje sammen: skolekultur, strategier og praksis.

Hovedområde A:

Skabe en inkluderende SKOLEKULTUR

Dette hovedområde er rettet mod at skabe et trygt, accepterende, samarbejdende og stimulerende fællesskab, hvor alle er værdsat. Det giver grundlag for, at alle elever kan yde deres bedste. Skolens medarbejdere og elever, ledelse og skolemyndigheder må udvikle fælles inkluderende værdier, der er så tydelige, at de bliver opfattet som forpligtende for alle medlemmer af skolesamfundet.

Den inkluderende kultur er styrende for alle afgørelser, både når det gælder planlægning og daglig drift. Dette fører til en kontinuerlig skoleudviklingsproces, som indebærer, at alle elever får undervisning tilpasset deres forudsætninger.

Hovedområde B:

Udvikle inkluderende STRATEGIER

Dette hovedområde handler om at sikre, at princippet om inkludering er selve kernen i skolens udvikling. Inkludering skal gå igen i planlægning og rutiner, så alle elever får bedre muligheder for læring og deltagelse. Tilpasset oplæring omfatter alt det, en skole gør for at tage udgangspunkt i mangfoldigheden i elevgruppen. Al tilrettelæggelse skal vurderes ud fra elevernes behov og perspektiv, ikke ud fra strukturer, der er besluttet af skolen eller de kommunale myndigheder.

Hovedområde C:

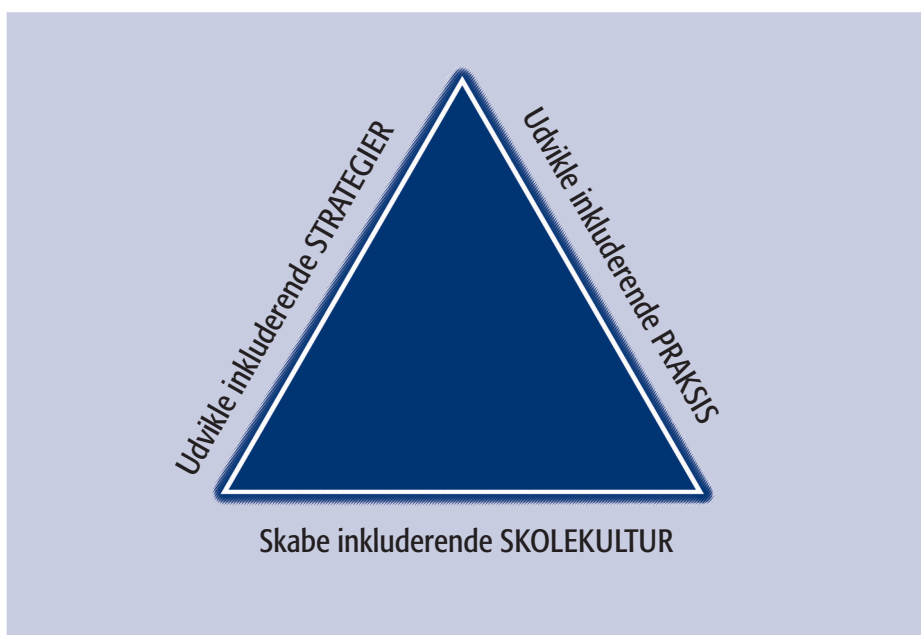
Udvikle inkluderende PRAKSIS

Dette hovedområde handler om at sikre, at den inkluderende kultur og de dermed forbundne strategier får konsekvenser for skolens praksis. Alle elever skal opmuntres til at deltage i skolens aktiviteter i og udenfor klasserummet. Tilrettelæggelsen skal være sådan, at eleverne kan bruge de kundskaber og erfaringer, de har med sig fra deres hjemmemiljø. Støtteforanstaltninger skal integreres med den øvrige undervisning, så den udgør en helhed. Dette princip for tilrettelæggelse af undervisningen giver muligheder for læring og fjerner eventuelle hindringer for læring og deltagelse. Medarbejderne må udnytte alle tilgængelige ressourcer (materielle og menneskelige) både i og udenfor skolen.

Figur 2.
Hovedområder i
indeks for inkludering

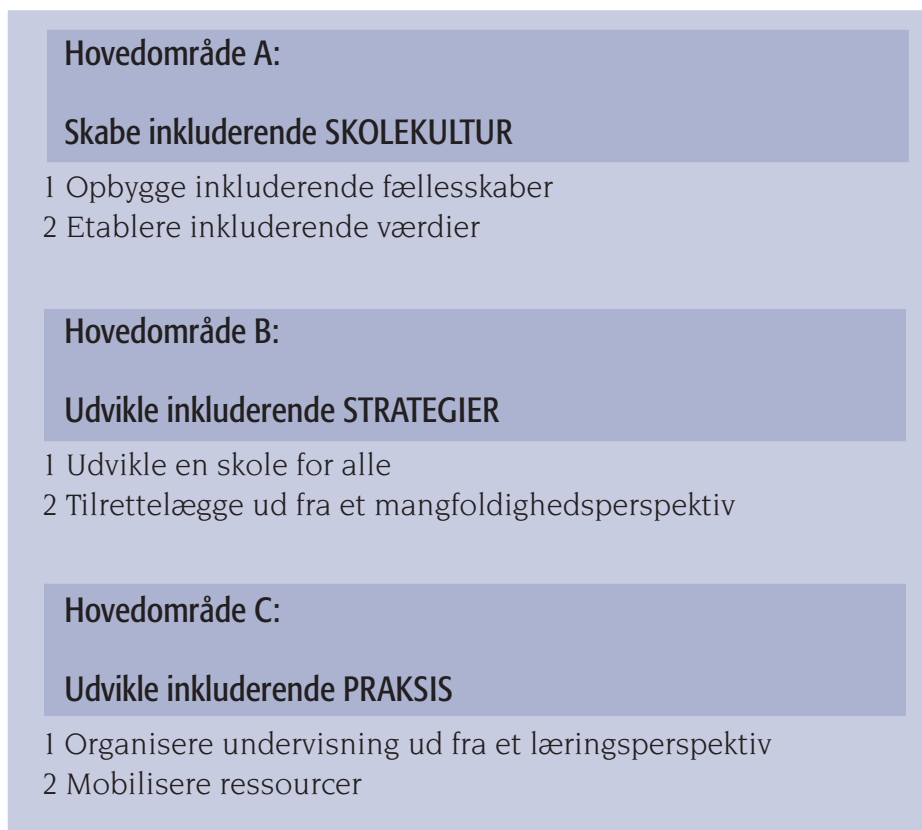
Disse hovedområder er valgt for at give skoleudviklingen retning. Tidligere har man været mindre optaget af skolekulturens rolle, når det gælder om at støtte udvikling inden for undervisning og læring. Erfaringer har imidlertid vist, at de forandringer i strategier og praksis, som udvikles ved en skole, kun kan videreføres til nye elever og medarbejdere, hvis selve kulturen ved skolen er inkluderende.

Selv om hovedområdet kultur kommer først og hovedområdet praksis sidst i denne fremstilling, må man være klar over, at alle tre hovedområder er lige vigtige, hvis man skal udvikle en inkluderende skole. De tre hovedområder kan illustreres med en ligesidet trekant (figur 3).

Figur 3. De tre hovedområder

Hvert hovedområde består af to delområder, som viser bredden i det arbejde, skolen må udføre for at øge elevernes læring og deltagelse (figur 4).

Figur 4.
Hovedområder og
delområder

Hoved- og delområder kan indgå i skolens virksomhedsplan og fungere som overskrifter i den. Hvis betydningen af et delområde ikke er umiddelbart forståelig, er det nyttigt at gennemlæse de korte beskrivelser af hovedområdet. Hvert delområde har indtil 12 indikatorer, og hver indikator bliver forklaret ved en række spørgsmål. Hovedområderne, delområderne, indikatorerne og spørgsmålene giver hjælp til kortlægning af "her og nu"-situationen. De giver også ideer til fremtidige udviklingsmuligheder. En fuldstændig oversigt over hovedområder, delområder, indikatorer og spørgsmål findes i bogens del 3.

Indikatorer

Indikatorerne kan betragtes som hensigtserklæringer. Disse hensigter kan sammenlignes med de eksisterende forhold på skolen med henblik på at vælge de udviklingsområder, man vil prioritere. Skoler vil reagere forskelligt på materialet og tilpasse det til egne behov. Det er netop hensigten, men man skal være opmærksom på, at skoleudvikling betyder, at man ikke vælger mindste fællesnævner. Skoleudvikling kræver også, at indarbejdede holdninger og arbejds måder udfordres.

Spørgsmålene skal klargøre, hvad hver indikator betyder i praksis. De er også en hjælp til at finde ud af, hvordan skolen faktisk fungerer på en række områder. Hvert spørgsmål kan udløse en diskussion om indholdet af en bestemt indikator. Diskussionerne bidrager til, at skolens medarbejderstab udforsker deres egen arbejdsplads med et skærpet blik. Spørgsmålene giver ideer til, hvor man kan foretage ændringer. De kan også omskrives til målformuleringer. En grundlæggende antagelse i Inkluderingshåndbogen er, at hver enkelt person i skolemiljøet har megen kundskab om skolen, men så længe denne kundskab ikke er fælleseje, får den ingen betydning for skoleudviklingen. Derfor er det et mål at gøre individuel kundskab til fælles viden for hele skolen. Hvis skolen allerede har prioriteret tiltag rettet mod en mere inkluderende indfaldsvinkel, må arbejdet med Inkluderingshåndbogen ikke stå i vejen for dem.

Nogle indikatorer og spørgsmål er rettet mod spørgsmål, som kommunale myndigheder har ansvaret for, fx sagkyndig vurdering eller skolebygningers tilgængelighed for børn med nedsat funktionsevne. Skoler og skolemyndigheder bør arbejde konstruktivt sammen for at udvikle procedurer, byggeplaner etc., som gør, at alle børn føler sig velkomne på deres lokale skole. Nogle skoler har en særstilling, når det gælder inkludering. For eksempel vil skoler grundlagt på specielle religiøse eller pædagogiske syn ikke nødvendigvis have et ønske om at tage imod alle børn fra lokalområdet. Alligevel kan sådanne skoler ønske at være inkluderende inden for deres egne rammer, og de kan derfor også have nytte af at bruge indikatorerne og spørgsmålene i Inkluderingshåndbogen.

Et sprog for inkludering

Undervisning tilpasset elevens forudsætninger

Inkludering eller den inkluderende skole er ikke et nyt ord for specialundervisning eller andre tiltag rettet mod specielle elevgrupper. Inkludering tager er helt andet udgangspunkt, når det gælder om at kortlægge og finde løsninger på mange af de problemer, man møder i skolen. En inkluderende skole er i stadig ændring med henblik på at tage vare på mangfoldigheden i elevgruppen, og et nøglebegreb i denne proces er undervisning tilpasset elevens forudsætninger. Undervisning tilpasset elevernes forudsætninger er summen af det, en skole gør for at tage vare på mangfoldigheden og forskellighederne i elevgruppen. Det er et overordnet begreb, som dækker al undervisning, eleverne får. Særlige tiltag for grupper og enkeltelever er eksempler på, hvordan man prøver at tilpasse undervisningen, så alle elever har udbytte af den. Når lærere planlægger klasseaktiviteter, som tager hensyn til, at eleverne har varierende forudsætninger, er det også et eksempel på en tilpasning af læringsmiljøet til elevernes forskelligheder. Det samme er det, når man lader elever samarbejde og undervise hinanden. Al undervisning skal således tilpasses elevernes forudsætninger, og hjælp og støtte er en integreret del deraf. Denne forståelse af tilpasset undervisning bliver særligt tydelig i delområde B 2 "Tilrettelægge undervisning ud fra et mangfoldigheds-perspektiv" og C1 "Organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv".

Hindringer for læring og deltagelse

I denne bog prøver vi at undgå udtrykket "elever med særlige behov", fordi det let fører til en overfokusering på elevers individuelle problemer. Kategorisering kan desuden føre til lavere forventninger til de pågældende. I stedet for "elever med særlige behov", som placerer problemet hos individet, taler vi om "hindringer for læring og deltagelse". Hindringerne kan ligge overalt i systemet, i selve skolen, i samfundet, i lokal og national politik. Hindringer er noget, alle elever kan møde. Hvis man kun er optaget af de hindringer, særlige elevgrupper møder, kan man overse, at også andre elever gør lignende erfaringer. Opfattes hindringerne for læring alene som særlige kendetegn hos individet, bliver det vanskeligt at opdage, hvad der hindrer læring og deltagelse på andre niveauer, fx i skolens arbejds måder, organisering og indhold.

Men udtrykket "elever med særlige behov" er en del af kulturen og rammerne for planlægning ved alle skoler. Derfor har det også stor betydning for praksis. Rutiner knyttet til ansøgning om timer til specialundervisning og individuelle undervisnings- eller handleplaner bidrager til at befæste begrebet "elever med særlige behov". Måske skulle man vælge at kalde de ansvarlige for specialundervisning og alle andre særlige tiltag for "inkluderingskoordinatorer", med et særligt ansvar for at knytte

tiltag for disse elever til en helhedstænkning omkring undervisning og læring for alle elever på skolen.

Inkluderingsarbejdet på en skole har to overordnede mål: på den ene side at identificere og reducere barrierer for læring og deltagelse, på den anden side at maksimere støtte til deltagelse i læringsaktiviteter og -miljøer med henblik på det bedst mulige udbytte. Arbejdet med inkludering kan let drukne i spørgsmål om økonomi. De er selvsagt vigtige, men det er lige så vigtigt at blive klar over de forhindringer, som ligger i skolens egen kultur, strategier og praksis. Spørgsmålene i figur 5 kan være nyttige, når man skal fællesgøre den enkeltes viden om hindringer for læring og deltagelse i skolens liv.

- Hvem er det, som møder hindringer for læring og deltagelse i skolens liv?
- Hvilke hindringer er der tale om?
- Hvordan kan man reducere hindringer for læring og deltagelse?
- Hvilke ressourcer (materielle og menneskelige) kan bidrage til øget læring og deltagelse for alle?
- Hvordan kan man udnytte ressourcerne bedre for at støtte læring og deltagelse?

Figur 5. Hindringer og ressourcer

En samfundsmæssig forståelse af lærevanskeligheder og handicap

Når man erstatter det individorienterede udtryk "elever med særlige behov" med det mere omfattende udtryk "hindringer for læring og deltagelse", betyder det, at man anlægger en samfundsmæssig forståelse af de vanskeligheder, elever kan møde. Hele denne bog bygger på en sådan forståelse. Problemer med læring og deltagelse ses ikke primært som et produkt af nedsatte funktionsevner eller andre individuelle problemer.

Den individorienterede problemforståelse derimod er en tænkemåde lånt fra det medicinske område, den kliniske psykologi og psykiatrien. Den fokuserer på diagnoser som grundlag for helbredelse eller behandling. Derfor kaldes tænkemåden ofte den medicinske model. Ud fra en samfundsmæssig forståelse er hindringer for læring og deltagelse noget, der opstår i samspillet mellem eleverne og omgivelserne (menneskene, politikken, institutionerne, kulturen og de sociale og økonomiske forhold, som påvirker deres liv). Den samfundsmæssige forståelse er beskrevet i FN's "Standardregler for lige muligheder for handicappede". Når det gælder mennesker med nedsatte funktionsevner, vil vi derfor i det følgende bruge ord og begreber i tråd med den danske udgave.

Ifølge "Standardreglerne" er handicap noget, der hindrer læring og deltagelse for elever med nedsatte funktionsevner eller kroniske sygdomme. Men et menneske med en nedsat funktionsevne er ikke nødvendigvis handicappet. Handicappet skabes af diskriminerende holdninger og handlinger, kultur og institutionel praksis, som en person med en nedsat funktionsevne møder i samfundet. Handicappet gør, at personen bliver hindret i at lære og deltage ud fra sine egne forudsætninger

En nedsat funktionsevne kan defineres som en varig begrænsning af fysisk, psykisk eller sansemæssig karakter. Skoler kan ikke gøre så meget for at *rette* på en nedsat funktionsevne, men de kan gøre ganske meget for at reducere handicap forårsaget af fysiske, psykiske, intellektuelle eller institutionelle hindringer for tilgængelighed og deltagelse.

Håndbogens forståelse af inkludering

Opsummerende kan vi sige, at Inkluderingshåndbogen er rettet mod alle sider af skolens liv og arbejde. Selvom den konkret omtaler enkelte elevgrupper, fx elever med en nedsat funktionsevne eller minoritetsbaggrund, er hovedsagen, at alle medlemmer af skolens læringsfællesskab får øget mulighed for læring og deltagelse. Det er vigtigt at være opmærksom på alle former for marginalisering og ekskludering af elever. Der findes eksempler på skoler, som lykkes godt med at inkludere nogle elevgrupper og samtidig begrænser andre grupperes deltagelse. Måske sker det netop, fordi man er optaget af bestemte grupper af elever og glemmer, at alle elever kan blive marginaliseret.

Nogen har den opfattelse, at inkludering kun drejer sig om elever, som kommer ude fra og skal ind i skolen. Men inkludering gælder alle, som hører til i skolen, og er en proces, som aldrig afsluttes. Skolerne må fortløbende analysere mulighederne for øget deltagelse for alle deres elever.

Det centrale ved inkludering bliver fremstillet i figur 6. Denne figur kan bruges som udgangspunkt for diskussion. Skolens medarbejdere og andre samarbejdsparter får yderligere uddybet deres forståelse af inkludering, når de begynder at arbejde med del 3 af bogen.

- ❑ Inkluderende undervisning skal øge elevernes deltagelse i og reducere al ekskludering fra det kulturelle, faglige og sociale fællesskab i skolen.
- ❑ Inkludering betyder, at man må udvikle skolekultur, strategier og praksis, så den enkelte skole kan tilpasse sin undervisning til den mangfoldighed af elever, som tilhører skolens læringsfællesskab.
- ❑ Inkludering drejer sig om læring og deltagelse for alle elever, som kan blive udsat for eksklusionspres - ikke bare for dem, der har en nedsat funktionsevne eller er kategoriseret som "elever med særlige behov".
- ❑ Når man prøver at fjerne de hindringer for læring og deltagelse, som enkeltelever kan møde, bliver det lettere at opdage mangler i skolens generelle evne til at tilpasse sig mangfoldigheden.
- ❑ Inkludering handler om at gøre skolerne bedre for både medarbejdere og elever.
- ❑ Inkludering forudsætter, at alle elever får undervisning i deres lokale miljø.
- ❑ Mangfoldighed betragtes ikke som et problem, men som en rig mulighed til at støtte læring og deltagelse for alle elever.
- ❑ Inkludering drejer sig om at udvikle gode og gensidige positive relationer mellem skole og lokalmiljø.
- ❑ En inkluderende skole er én side af et inkluderende samfund.

Figur 6.
Inkluderende skole

DEL 2

Faser og fremgangsmåder i inkluderingsarbejdet

I del 2 vil vi beskrive, hvordan arbejdet med Inkluderingshåndbogen kan indpasses i skolens virksomhedsplan. Det forventes, at alle, som er tilknyttet skolen, deltager i arbejdet - ikke kun lærerne. Dette vil i sig selv bidrage til inkludering. Processen begynder så snart, man begynder at bruge materialet.

Inkluderingshåndbogen bygger på, at den enkelte ved meget om skolen, og at denne kundskab skal blive til fælles viden. Arbejdet kan tilpasses den enkelte skole. Alle, der har med skolen at gøre, må have et ejerforhold til udvikling af inkludering. Den første fase er måske den mest kritiske. Hvis arbejdet med håndbogen skal føre til bæredygtige forandringer, må såvel skolens medarbejdere som elever opleve dem som reelle forbedringer af læring og undervisning.

Fase 1. Sætte processen i gang (2-3 måneder)

- Vælge koordineringsgruppe
- Gennemføre forberedende arbejde i koordineringsgruppen
- Forberede arbejdet med hele skolemiljøet

Fase 2. Kortlægge (4-5 måneder)

- Kortlægge medarbejdernes kendskab til skolen
- Kortlægge elevernes kendskab til skolen
- Kortlægge andres kendskab til skolen (forældrene, lokalsamfundet)
- Vælge satsningsområder

Fase 3. Udarbejde en inkluderende virksomhedsplan (2-3 måneder)

- Indlemme arbejdet med Inkluderingshåndbogen i skolens virksomhedsplan
- Planlægge tiltag (forandringer eller helt nye ting) indenfor satsningsområderne og indarbejde disse i skolens virksomhedsplan

Fase 4. Gennemføre (hele tiden)

- Sætte tiltagene i gang
- Holde motivationen oppe
- Registrere forandringer

Fase 5. Vurdere processen (hele tiden)

- Vurdere resultaterne af tiltagene
- Vurdere arbejdet med inkluderingshåndbogen
- Fortsætte processen

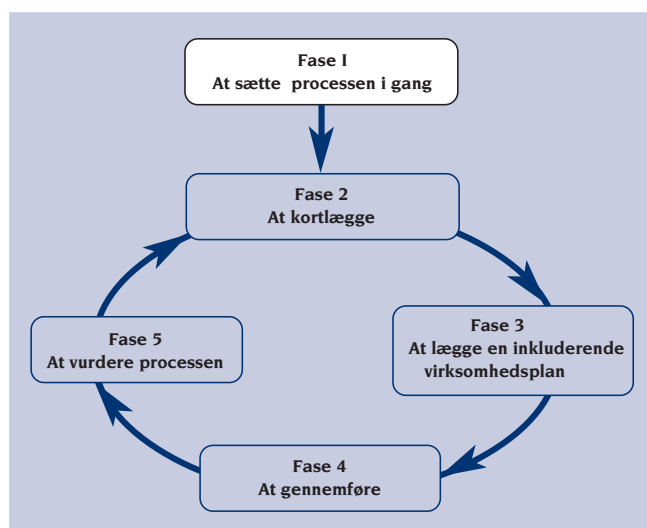
Figur 7.
Arbejdsprocessen

Fase 1, 2 og 3 må være gennemført i god tid før slutningen af et skoleår, så satsningsområderne kan indarbejdes i skolens virksomhedsplan for det kommende år. Fase 4 og 5 begynder med det nye skoleår. I fase 4 skal man implementere de tiltag, der blev prioriteret i virksomhedsplanen. I fase 5 vurderer man fremskridtene/tiltagene og foretager nødvendige forandringer i processen. Inkluderingshåndbogen bruges til at finde ud af, hvad man har opnået og til at vælge nye prioriterede områder for det kommende år.

Efterhånden som man går dybere og dybere ind i skolekultur, strategier og praksis på skolen, vil der dukke muligheder for inkludering op på områder, som man ikke tidligere bemærkede. Medarbejderne opdager måske, at skolen er mindre inkluderende, end de først troede. Det var det, der skete på nogle af de skoler, som gennemprøvede den engelske udgave af Inkluderingshåndbogen. Det negative ved en sådan oplevelse opvejes af, at man blandt medarbejdere, elever, forældre og i lokalsamfundet opdager nye ressourcer, der støtter udviklingen af en inkluderende skole.

FASE 1

Sætte processen i gang

Den første fase i inkluderingsarbejdet begynder med at indpasse processen i det skoleudviklingsarbejde, der allerede er i gang. Fasen tager almindeligvis 2-3 måneder. Der skal nedsættes en koordineringsgruppe, som må være repræsentativ for alle grupper tilknyttet skolen. Den må være sammensat, så den tør udfordre gældende opfattelser af, hvad skolen er og bør være. Gruppen skaffer sig viden om både materialet og arbejdsprocessen og forpligter sig til at samarbejde med skolens ledelse og øvrige medarbejdere, elever og det omgivende samfund.

Nedsætte en koordineringsgruppe

Hvis Inkluderingshåndbogen skal ligge til grund for skoleudvikling, må skolens ledelse og andre personer med myndighed på skolen deltage allerede på et tidligt stadium. De må planlægge arbejdet, så det hænger sammen med andre planer for skolen. Et allerede eksisterende pædagogisk udvalg kan sætte arbejdet i gang og udgøre flertallet i koordineringsgruppen. Hvis der er en medarbejder med ansvar for skolens specialundervisning, bør vedkommende være med. Dog kan der være behov for at udvide gruppen for at gøre den mere inkluderende med hensyn til køn og etnisk baggrund. Efter at alle medarbejdere er informeret om Inkluderingshåndbogen, kan man åbne for en udvidelse af gruppen og opfordre særligt interesserede til at deltage samt inddrage repræsentanter for forældre og elever. Gruppen må være så bredt sammensat, at den kan vurdere alle områder af skolens liv. Nye personer kan involveres, efterhånden som arbejdet udvikler sig. Det kan blive nødvendigt at vælge en formand for koordineringsgruppen, hvis ikke formanden for det allerede eksisterende skoleudviklingsteam tager denne opgave på sig.

Skolens øvrige medarbejdere må informeres om, at koordineringsgruppen bruger den første tid til at sætte sig ind i materialet. I dette arbejde kan man inddrage nogen udefra, som måske allerede har arbejdet med

materialet og er fortrolig med den forståelse af inkludering, som ligger til grund for Inkluderingshåndbogen. Men det kan også være en af medarbejderne, fx lederen af planlægningsgruppen, som har sat sig ind i materialet på forhånd.

Kritisk ven

Vi anbefaler stærkt, at koordineringsgruppen inddrager en "kritisk ven" i arbejdet. Det bør være en, som kommer udefra, men som alligevel kender skolen ganske godt. Den kritiske ven skal være en støtte, så det må være en person, koordineringsgruppen og de øvrige medarbejdere har tillid til.

Vedkommende må forstå, at en del af de temaer, der kommer op under arbejdet, kan være følsomme. Han eller hun må være til hjælp i kortlægningen af skolen og deltage i møderne for skolens ledelse, medarbejdere og elever. En opgave for den kritiske ven er at sikre, at kortlægningen ikke bare bevæger sig på overfladen. Dette er naturligvis også et fælles ansvar for gruppen, som må udfordre kollegaerne til at fremsætte deres meninger og samtidig underbygge deres påstande om, hvordan forholdene ved skolen er. Alle i skolemiljøet må være med og tage ansvar for, at det bliver en åben diskussion. De skoler, som hidtil har arbejdet med Inkluderingshåndbogen, har brugt personer i forskellige funktioner som kritisk ven. Det har været lærere fra andre skoler, medarbejdere fra pædagogisk-psykologisk rådgivning og folk fra institutioner for videregående uddannelser. To skoler samarbejdede ved at vælge hinandens specialundervisningskoordinator som kritisk ven.

Gruppeprocesserne

Koordineringsgruppen skal være et godt eksempel på en inkluderende praksis i skolen. Gruppen skal samarbejde og sikre, at alle bliver hørt uanset køn eller status. Ingen af deltagerne må dominere samtalen. Lige fra starten må det stå klart, at Inkluderingshåndbogen ikke skal bruges som et våben mod enkeltes professionelle kompetence, men som en støtte til hele skolens udvikling mod større professionalitet. Gruppe-medlemmerne skal opleve, at de kan stole på hinanden, og at de kan snakke åbent. Måske må man også godtage, at noget af det, der bliver sagt, skal holdes fortroligt inden for gruppen.

Undersøgelse af koordineringsgruppens viden om skolen

På alle skoler er det sådan, at medarbejderne har omfattende viden og stærke overbevisninger om, hvad der kan øge elevernes læring og deltagelse. Men det er også sådan, at denne viden og overbevisning ikke nødvendigvis bliver lagt til grund for skolens virksomhed. Gennem Inkluderingshåndbogen er det meningen, at kundskaber og ideer - individuelle eller fælles - skal sættes på dagsordenen og gøres til genstand for diskussion.

Medlemmerne af koordineringsgruppen vil have behov for at diskutere begreberne i Inkluderingshåndbogen, så de kan udvikle en fælles forståelse af inkludering. Arbejdet med begreberne vil være nyttigt, når de skal vurdere den viden, de allerede har om hindringer for læring og deltagelse, og deres tanker om, hvordan disse hindringer kan minimeres. De må tænke igennem, hvordan arbejdet kan bygge på eksisterende viden og kundskab og danne grundlag for en mere detaljeret kortlægning af skolen. Det kan gøres på et møde eller en række møder, hvor de går gennem otte aktiviteter (se nedenfor). Gruppemedlemmerne må læse del 1 omhyggeligt før mødet/det første møde. Sandsynligvis vil der dukke flere temaer op, når gruppen har læst del 1 eller i løbet af diskussionen. De fem første aktiviteter vedrører hovedsagelig håndbogens del 1.

Aktivitet 1. Hvad er inkludering

Noget af det, vi mener er vigtigst ved inkludering, findes i figur 6 (s.17). Diskuter disse punkter. Der er andre måder at tænke inkludering på, men det er dette syn, denne bog bygger på. Den vigtigste udfordring ved inkludering er at øge læring og deltagelse for eleverne og reducere det, som kan hindre læring og deltagelse. Samme tanke kan siges at ligge bag al skoleudvikling. Vi forventer ikke, at alle vil være enige i vores forståelse. Inkluderingshåndbogen er tænkt at være så fleksibel, at den kan tilpasses en mangfoldighed af syn og opfattelser i skolerne, så længe den er i tråd med lovgivningsbestemte mål. I diskussioner om inkludering fremkommer der ofte stærke meninger, og det er ikke sandsynligt, at alle disse kan blive gennemdrøftet, eller at man kan komme til enighed i løbet af kort tid. Men efterhånden som arbejdet med hovedområder, indikatorer og spørgsmål skrider frem gennem året, vil man gradvis udvikle en klarere og bredere forståelse af inkludering.

Aktivitet 2. Hvad er undervisning tilpasset elevens forudsætninger

Undervisning tilpasset elevens forudsætninger i inkluderingsammenhæng er beskrevet i del 1 af bogen. Tilpasset oplæring er her: Alle aktiviteter, som øger skolens kapacitet og evne til at tilpasse sig elevgruppens mangfoldighed. Den brede forståelse af tilpasset oplæring er et nøglebegreb i inkluderingshåndbogen. Koordineringsgruppen bør tænke igennem, hvilke følger et sådant syn får for organiseringen af tilpasset undervisning i skolen. Det kan være aktuelt at vende tilbage til den forståelse, når man drøfter indikatorer og spørgsmål i aktivitet 6 og 7.

Aktivitet 3. Hovedområder i inkluderingshåndbogen

Koordineringsgruppen bør diskutere hovedområderne, som er fremstillet i figur 2 (s. 10) og se på, hvordan de uddybes gennem indikatorerne i del 3. De bør også drøfte, hvordan dimensionerne overlapper hinanden. Elevvurdering er for eksempel placeret under hovedområde C, men vurdering vil også være påvirket af skolens strategier (hovedområde B). For at undgå gentagelser er det derfor ikke taget med der. Hvert hovedområde er delt i to delområder. Gruppen bør tænke igennem, hvordan betegnelsen på disse delområder kan påvirke videre tænkning.

Aktivitet 4. Hindringer for læring og deltagelse

Fra starten bør koordineringsgruppen tænke igennem, hvad de ved om skolen: Hvem - både blandt elever og medarbejdere - kan tænkes at møde hindringer for deres læring og deltagelse? Derefter vurderer gruppen i fællesskab, hvor i skolens kultur, strategier og praksis hindringerne kan ligge. Vi antager, at mange af hindringerne er forårsaget af sociale og samfundsmæssige forhold, som skolens medarbejdere kun har mindre kontrol over. Her er vægten lagt på det, skolen kan gøre for at øge læring og deltagelse. Gruppen kan lade følgende spørgsmål styre diskussionen:

- Hvem møder hindringer for læring og deltagelse på skolen?
- Hvilke hindringer for læring og deltagelse er der på skolen?
- Hvordan kan disse hindringer reduceres?

Aktivitet 5. Ressourcer til støtte for læring og deltagelse

Tanken om at mobilisere ressourcer er et andet centralt element i Inkluderingshåndbogen. Arbejdet med håndbogen (især område C1, s. 12) lægger op til refleksioner over, hvilke materielle og menneskelige ressourcer som kan udnyttes for at øge elevernes læring og deltagelse.

Det kan for eksempel være:

- at flere får glæde af enkeltlæreres specifikke kundskaber eller metoder;
- at skolens ledelse har kundskaber om børn, som kunne bruges bedre;
- at der ligger uudnyttede ressourcer i lokalsamfundet;
- at skolen genovervejer brugen af de ressourcer, man allerede har, til fx specialpædagogiske tiltag;
- at eleverne inddrages som ressource.

Når man vurderer det, som kan hindre læring og deltagelse, lægger man ofte vægten på de materielle mangler. Hvis man retter opmærksomheden mod de menneskelige ressourcer, får man lettere øje på udviklingsmulighederne.

Vi foreslår, at medlemmerne af koordineringsgruppen fortsætter med at analysere deres kendskab til skolen ved at søge efter svar på spørgsmålene nedenfor. Tænk her både elever, ledelse, lokalmiljø, medarbejdere og eksterne støttepersoner.

- Hvilke ressourcer er tilgængelige for at støtte læring og deltagelse?
- Hvordan kan ekstra ressourcer mobiliseres for at støtte læring og deltagelse?

At forberede sig på at bruge indikatorer og spørgsmål

Gennem de næste tre aktiviteter gør gruppen sig bekendt med del 3. Koordineringsgruppen må gøre sig fortrolig med indikatorerne og spørgsmålene, så de kan bruges til at udforske skolens kultur, strategier og praksis. Når man bruger indikatorerne og spørgsmålene, er det tanken, at man skal bygge på det, den enkelte allerede ved, og gøre det til fælles viden. Samtidig skal man opfordre til mere indgående undersøgelser. Men det er også aktuelt at udfordre eksisterende viden gennem at stille spørgsmål til det, som kan være forudfattede meninger og fordomme. Når man begynder at gøre den enkeltes kundskab tilgængelig for alle, får man kendskab til personlige og måske fælles prioriteringer for skolens udvikling. Dog skal disse forblive foreløbige, indtil der er foretaget en bredere konsultation og undersøgelse af skolen som helhed gennem brug af indikatorer og spørgsmål. Når alle medarbejdere og interessenter i lokalområdet inddrages i undersøgelsen, kan der komme vigtige træk ved skolens liv for dagen, som man ikke tidligere har lagt mærke til.

Aktivitet 6. Blive fortrolig med indikatorerne

Medlemmerne af gruppen bør hver for sig gennemlæse listen af indikatorer (s.45) grundigt. En metode, som har vist sig effektiv for at blive fortrolig med indikatorerne, er følgende: Hver indikator skrives på en lap. Derefter sorterer gruppemedlemmerne dem i fire bunker, alt efter hvor godt de synes den enkelte indikator passer på deres skole. De fire bunker kan mærkes "helt enig", "noget enig", "helt uenig" og "må have mere at vide". Indikatorer kan havne i den sidste bunke, både fordi man faktisk ikke ved nok, eller fordi man er usikker på, hvad bestemte indikatorer vil betyde for skolen. Alternativt kan gruppen arbejde med indikatorerne udformet som et spørgeskema (spørgeskema 1 i del 4).

Denne aktivitet kan man gentage efter at have sat sig yderligere ind i indikatorerne ved hjælp af spørgsmålene. Det kan få en til at forandre mening. Når betydningen af en indikator bliver tydeligere, får man måske et andet syn på, hvad der hører hjemme i "behøver at vide mere" -bunken.

Aktivitet 7. Blive fortrolig med spørgsmålene

Gruppen bør se nærmere på et par udvalgte indikatorer og spørgsmål for at overveje, hvordan de bedst kan bruges. Indikatorerne med tilhørende spørgsmål er trykt på hvert sit ark, så de kan overføres til transparent. For eksempel er B.1.4 en indikator i hovedområde B, "Udvikle inkluderende strategier", som fokuserer på, hvordan man kan inkludere nye elever. Spørgsmålene knyttet til denne indikator hænger sammen med, hvordan man ser på eleven. Det kan være vanskeligt at svare på, før synet på eleven er kortlagt.

B.1.4. Alle nye elever får hjælp til at finde sig til rette på skolen

- Har skolen modtagelses- og introduktionsprocedurer for nye elever og deres familier?
- Fungerer disse procedurer godt for eleverne og deres familier, uanset hvornår i skoleåret de først kommer i kontakt med skolen?
- Findes der informationsmateriale om skolesystemet til forældre (herunder beskrivelse af opgavefordelingen mellem stat, amter og kommuner) samt information om den lokale skole?
- Tager programmet hensyn til, at elever er forskellige og måske har et andet modersmål end dansk?
- Får nye elever tildelt en makker (en elev som har gået på skolen i længere tid), som har ansvar for at hjælpe nye elever den første tid?
- Prøver man at finde ud af, om de nye elever trives på skolen?
- Er der nogle foranstaltninger for elever, som har vanskeligheder med at finde rundt i bygningerne, især lige efter at de er begyndt på skolen?
- Ved nye elever, hvem de skal henvende sig til, hvis de får problemer?
- Har man bestemte rutiner, der giver eleverne kendskab til den nye skole, før de skifter, fx fra børnehave til skole, fra en skole i nærmiljøet til en overbygnings-skole eller fra folkeskole til ungdomsuddannelse?
- Samarbejder personalet ved de forskellige institutioner og skoler for at gøre overgangen eller skoleskiftet lettere?

Når medlemmerne af koordineringsgruppen skal svare på spørgsmålene, kan hver enkelt medlem have sin mening om, hvor godt skolen tager imod nye elever. Spørgsmålene er af praktiske grunde sat op som ja- eller nej-spørgsmål, men der kan selvfølgelig være tale om grader, og graden kan man diskutere. Medlemmerne af gruppen kan studere hvert spørgsmål og sortere dem i fire grupper, sådan som man gjorde med indikatorerne. Hvert spørgsmål kan markeres med enten et hak, som betyder: "for det meste", en streg: "i nogen grad", et 0: "sjældent" eller et ?: "må have mere at vide". Vi regner med, at brugerne vil finde nogle spørgsmål helt overflødige, og at de vil tilføje andre spørgsmål på områder, som ikke er dækket. Som gruppe kan deltagerne vurdere, hvad de vil gøre for at uddybe deres viden om, hvordan skolen tager imod elever, og måske tænke på forbedringer af rutinerne.

En diskussion af, hvordan nye elever bliver modtaget, kan føre til en diskussion om, hvordan nye medarbejdere bliver modtaget. Indikator B.1.1. handler om det, da inkludering i skolen gælder både elever og medarbejdere. På nogle skoler vil samtalen omkring dette bringe stærkt følelsesladede temaer ind i drøftelserne. Det kan fungere som en træning i at håndtere en diskussion, hvor følelser kommer i bevægelse, no-

get som ofte vil ske senere i processen og i den større gruppe. Selvom alle medarbejdere engang har været nye på skolen, er der behov for, at de nye medarbejdere får mulighed for at yde deres bidrag til belysning af dette spørgsmål.

B.1.1. Alle nyansatte får hjælp til at finde sig til rette på skolen

- Er de ansatte ved skolen klar over, hvor vanskeligt det kan være for en nyansat at finde sig til rette med nye opgaver og nye lokaler?
- Får de, som har arbejdet længe ved skolen, de nye til at føle sig udenfor ved fx at snakke om "vi" og "os" på en måde, som ekskluderer de nye?
- Får alle nyansatte en "fadder", som er oprigtigt interesseret i at hjælpe vedkommende til rette på den nye arbejdsplads?
- Får nyansatte oplevelsen af, at den erfaring, viden og kundskab, de har med sig, er vigtig for skolen?
- Er der lejlighed til, at alle ansatte kan udveksle viden, kundskab og ekspertise på en måde, som også inkluderer de nyansatte?
- Får nyansatte den nødvendige basale information om skolen?
- Bliver de nyansatte spurgt om, hvorvidt de behøver mere information, og får de det?
- Bliver nyansatte spurgt om, hvad de mener om skolen, og bliver deres meninger værdsat, netop fordi de ser på skolen med friske øjne?

Aktivitet 8. Gå igennem alle indikatorer og spørgsmål

Efter at have arbejdet sammen om et par indikatorer med tilhørende spørgsmål bør gruppen gennemlæse alle indikatorer og spørgsmål. Medlemmerne bør svare på alle spørgsmålene, notere sig temaer, som dukker op og foreslå nye spørgsmål, hvor der er behov for det. Der må være et tilstrækkeligt antal kopier tilgængelige. Denne læsning og analyse kan ske på mødet/et af møderne eller mellem to møder.

Hensigten er at blive fortrolig med materialet, ikke at gennemføre kortlægningen af skolen. På dette stadie skal man vurdere, hvordan indikatorer og spørgsmål kan bruges med henblik på at udvide den viden, man allerede har om skolen. Gruppen skal lede en udforskningsproces, der skal ende med, at man vælger satsningsområder. Måske opdager gruppen, at der findes områder ved skolens liv, som bør udforskes, men som indikatorer og spørgsmål ikke tager op.

I del 4 er der et ark til opsummering. Der kan de, som arbejder med Inkluderingshåndbogen notere deres forslag til satsningsområder. Dette ark er beregnet til medarbejdere. Elever og skolens ledelse vil næppe arbejde så detaljeret med materialet. Medlemmer af koordineringsgruppen vælger et prioriteret område for forandring inden for hvert hovedområde. Da prioritering af et område kan føre til behov for ændringer på andre områder, vil man måske komme til at forholde sig til temaer, som gruppen i første omgang havde valgt bort. Satsningsområderne kan udtrykkes gennem en indikator eller gruppe af indikatorer, et spørgsmål eller en gruppe af spørgsmål. Temaer, som ikke er med i håndbogen, kan også være aktuelle satsningsområder.

Medlemmerne bør drøfte, hvordan indikatorerne og spørgsmålene kan bidrage til at øge eksisterende viden og kendskab til skolens kultur, strategier og praksis. Det kan fx ske ved brug af følgende spørgsmål:

- * Hvad gør skolen for at fjerne hindringer for læring og deltagelse?
- * Hvad må forbedres?
- * Hvad må undersøges nærmere?
- * Hvilke nye tiltag er der behov for?

Herefter kan gruppen se på en eller to andre indikatorer, som de har været inde på i løbet af samtalen og gennemgå de spørgsmål, som er knyttet til dem.

Forberede arbejdet med hele skolemiljøet

Koordineringsgruppen må forberede sig grundigt på at arbejde med de øvrige medarbejdere og andre grupper tilknyttet skolen. Gruppens medlemmer bør studere anbefalingerne for fase 2, 3, 4 og 5, før de går i gang. Når man arbejder med medarbejderne, ledelsen, eleverne eller andre medlemmer af lokalsamfundet, kan man samle meget information på kort tid. Alle, som er tilknyttet skolen, bør bidrage. Man kan blive nødt til at lave særlige arrangementer, hvor også de kan deltage, som almindeligvis ikke er til stede på møder - rengøringspersonale, pedeller, vikarer etc.

Der er måske ikke tid nok til at samle information fra alle elever ved skolen. Gruppen bør nøje vurdere, hvilke elevgrupper der skal deltage i kortlægningen. Egentlig bør alle få mulighed for at give deres bidrag på en eller anden måde. Ligeledes bør man tage kontakt til et udvalg af forældre og på forskellige måder give dem mulighed for at give deres mening til kende

Brug af spørgeskemaer

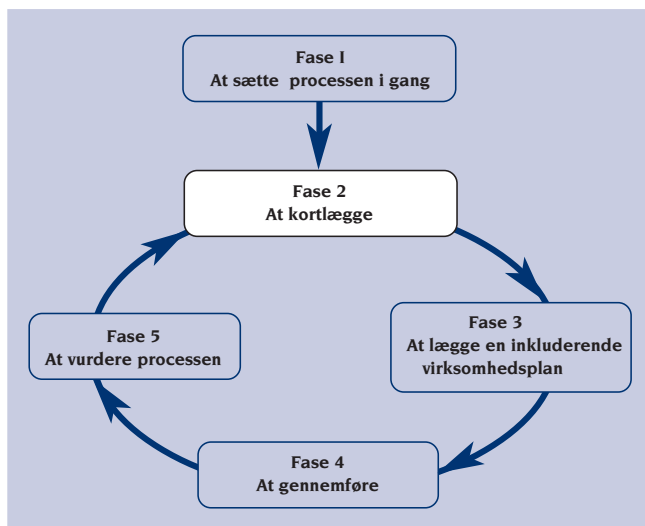
Når man arbejder med skolens medarbejdere, må indikatorerne altid ses i sammenhæng med spørgsmålene, fordi det er dem, der giver indikatorerne mening og fører til et dybere engagement. Indikatorerne findes i en spørgeskemaudgave til medarbejdere i del 4. Man kan lave nyttige spørgeskemaer for alle aktuelle grupper ved at konkretisere indikatorerne gennem brug af de opstillede og/eller tilføjede selvformulerede spørgsmål af vigtighed for den enkelte skole. Hvis man bruger spørgeskemaer, kan man godt stille de samme spørgsmål til fx elever og forældre, men formuleringerne bør tilpasses dem, som skal svare. En kort og modificeret udgave af udvalgte indikatorer findes i del 4. Den kan bruges som basis for at lave egne spørgeskemaer. Spørgeskemaerne må tilpasses dem, der ikke har gode læsefærdigheder på dansk. Det er en oplagt mulighed at søge hjælp hos nogen, som har erfaring i at udarbejde spørgeskemaer. Eleverne vil sandsynligvis kunne udfylde skemaerne gruppevis. Når det drejer sig om mindre børn er det nok bedst at læse spørgsmålene højt for børnene, før de svarer. Nogle behøver måske hjælp til både at forstå spørgsmålene og at få deres mening ned på papiret.

Eksempler på spørgeskemaer, som har været brugt over for forskellige grupper, findes i del 4. Koordineringsgruppen bør studere dem. Der er nogle faldgruber ved at bruge spørgeskemaer. Folk har en tendens til at erklære sig enig i formuleringerne, og på den måde kan skolen fremstå som mere inkluderende, end den egentlig er. På en af forsøgsskolerne prøvede man at få eleverne til i deres svar at skelne mellem det, de ønskede var sandt, og det som var realiteten. Elever kan også have en tendens til at svare det, de tror, andre helst vil høre. Det bør man være klar over og drøfte. Som en lærer sagde det: "Eleven erklærer sig enig i formuleringen "Lærerne mener, at alle timer er lige vigtige", kun fordi de er bange for reaktioner fra lærerne, hvis de svarer ærligt".

Vi vil advare mod udstrakt brug af spørgeskemaer og anbefaler, at man bruger andre metoder til at indhente information på: observationer, gruppesamtaler, interviews osv.

FASE 2

Kortlægge

I den anden fase skal koordineringsgruppen samarbejde med andre grupper på skolen. De må her bygge på deres kendskab til hele arbejdsprocessen og sikre, at alle grupper, som har med skolen at gøre, bliver hørt. Koordineringsgruppen samler og analyserer materiale fra disse høringer og iværksætter om nødvendigt yderligere undersøgelser for at få et fuldstændigt billede af skolens eksisterende kulturer, strategier og praksis. Man bliver til sidst enig med medarbejderne om prioritering af satsningsområder. Denne fase kan vare ca. 4-5 måneder.

Som i alt andet arbejde med håndbogen vil fase 2 variere fra skole til skole. Koordineringsgruppen er ansvarlig for at finde ud af, hvordan man bedst kan sikre progression i processen.

Kortlægge medarbejdernes og skolebestyrelsens kendskab til skolen

Denne del af kortlægningen må bygge på koordineringsgruppens kendskab til hele håndbogen. Gruppen kan sammen med de involverede følge den samme proces, som de selv har været igennem: få den eksisterende viden om nøglebegreberne (kultur, strategier, praksis) frem og dernæst uddybe denne viden ved at bruge indikatorer og spørgsmål.

Måden, man konkret vælger at gå frem på, vil variere ud fra forhold som skolens størrelse, eller om det er en skole med alle årgange fra børnehaveklasse til 10. klasse eller færre årgange, som fx fra børnehaveklasse til og med 3. klasse eller til og med 6. eller 7. klasse. På en stor skole er det måske kun naturligt at samle alle skolens medarbejdere i begyndelsen af processen. Det fortsatte arbejde kan måske organiseres i årgangsteams. Medlemmerne af koordineringsgruppen kan fordele sig på de forskellige grupperinger.

For at sikre en god proces er det vigtigt, at også mindretalssynspunkter på skolen kommer frem - uden at nogen hænges ud eller bliver uglesete

i den anledning. Sådanne synspunkter kan netop benyttes som en anledning til diskussion og videre kortlægning. Det kan være vanskeligt at gennemføre sådanne diskussioner inden for dele af medarbejderstaben eller nogle af skolens afdelinger, hvis afvigende synspunkter betragtes med mistænksomhed.

I processen må man være opmærksom på, at enkelte medarbejdere kan være tilbageholdende med at ytre sig i plenum. Derfor må der være adgang til at bidrage på forskellig vis med henblik på den bredest mulige kortlægning, eventuelt også ved at skemaer bliver besvaret individuelt (eks. spørgeskema 1 i del 4 med alle indikatorerne). Koordineringsgruppen bør også tage stilling til, hvordan medarbejdere, som ikke er lærere, bedst kan få lejlighed til at fremkomme med deres synspunkter.

Eksempel på en planlægningsdag

En planlægningsdag kan være en god start på et bredt kortlægningsarbejde. Her er et forslag til dagsorden for en planlægningsdag, baseret på det grundlag, som koordineringsgruppen har etableret i fase 1. Kortlægningen i medarbejdergruppen kan selvfølgelig organiseres på flere måder. Aktiviteterne kan spredes over flere møder af kortere varighed eller lægges ud til afdelinger eller årgangsteams i samarbejde med en kontaktperson fra koordineringsgruppen. Hvis man vælger en hel planlægningsdag, er der heller ikke noget i vejen for, at flere skoler kan samarbejde.

I forbindelse med planlægningen af en sådan dag må man sørge for kopiering af nødvendigt materiale som fx indikatorer og spørgsmål. Opsummeringsark må også være tilgængelige. Koordineringsgruppen må ud fra sit eget arbejde med materialet bedømme, hvor meget tid der skal afsættes til hvert punkt. Det er ikke usandsynligt, at man har brug for mere end én dag til at gennemføre udfyldelsen af opsummeringsarkene. I alle fald er det vigtigt efterfølgende at arrangere et møde med alle involverede parter for at opsummere arbejdet, udveksle ideer og beskrive de næste skridt i udviklingsprocessen.

Figur 8. Forslag til planlægningsdag: Kortlægning af læring og deltagelse

09.00	Præsentation af håndbogen. Nøglebegreber. (Plenum)
10.30	Kaffe
11.00	Arbejde med indikatorer (grupper)
12.00	Frokost
13.00	Arbejde med indikatorer og spørgsmål (grupper) En halv times arbejde i fællesskab med nogle udvalgte indikatorer, dernæst en halv time med individuelt arbejde eller arbejde i mindre grupper med resten af indikatorerne og spørgsmålene
14.00	Forslag til udviklingsområder for skolen. Hvad har vi brug for at få kortlagt bedre? (Plenum)
15.00	Kaffe
15.15	Næste skridt i processen (plenum)
15.30	Afslutning

Mod slutningen af planlægningsdagen er man kommet så langt, at deltagerne vil begynde at foreslå aktuelle satsningsområder, men måske også sætte fingeren på områder inden for skolen, hvor en nærmere kortlægning er nødvendig, før man kan pege på, hvad der bør gøres. Deltagerne bør foreslå satsningsområder inden for hvert af de tre hovedområder i håndbogen (skolekultur, strategier og praksis). I praksis er det ofte punkter, som de ansatte ønsker at tage op umiddelbart, men der vil sandsynligvis også være vigtige temaer, som først kommer frem gennem en grundigere analyse af det samlede materiale.

Hvis nogle af skolens medarbejdere ikke deltager i planlægningsdagen, må man sørge for, at de på anden vis kan få lejlighed til at sætte sig ind i materialet, så også deres stemmer bliver hørt. Det kan enten ske ved individuelt studium eller på gruppemøder. Ved afslutningen af en planlægningsdag må lederen for koordineringsgruppen skitsere for deltagerne, hvordan de fremkomne oplysninger og ideer vil blive brugt i det videre arbejde. Koordineringsgruppen må så begynde at analysere materialet fra planlægningsdagen. I analysen må man være opmærksom på, om der er punkter, som specielt bør trækkes frem i næste runde, når elever, forældre og andre repræsentanter fra lokalområdet skal spørges. Disse punkter kan evt. indgå i et nyt spørgeskema eller blive føjet til listen over indikatorer i opsummeringsskemaet i del 4.

Kortlægge elevernes kendskab til skolen

I de skoler, hvor materialet forlods er blevet afprøvet, var det ofte elevperspektivet, som skabte en ny forståelse for ekskluderende processer, men det var også det, som kunne pege på nye muligheder for inkludering. Arbejdet med håndbogen i forhold til eleverne kan integreres i undervisningsplanen, hvor det er oplagt at arbejde med kommunikation, indsamling af dokumentation eller personlig og social udvikling. Der

kan afsættes noget af klassens tid til arbejdet med kortlægning af elevernes viden, ønsker og ideer. I del 4 findes et spørgeskema, der kan bruges til elever (spørgeskema 2). Det er en forenklet og forkortet liste over indikatorer, som kan ændres/udvides efter behovet på den enkelte skole. Hittidige erfaringer har vist, at spørgeskemaet til eleverne har fungeret bedst, når det er blevet brugt som diskussionsgrundlag i en klasse eller en gruppe. Nogle elever har brug for hjælp til at besvare spørgsmålene. Uanset hvilken metode der bruges til at indsamle informationer, må man også i forhold til elevgruppen afslutte processen med at indsamle forslag til satsningsområder eller ændringer. Elevråd/elevrepræsentanter kan deltage i planlægning af kortlægningen blandt medelever. Til slut samles og analyseres elevmaterialet af koordineringsgruppen.

Kortlægge forældres og andre involverede parter kendskab til skolen

Med "andre involverede parter" mener vi her først og fremmest forældre og andre medlemmer af lokalsamfundet. Planlægningen af, hvordan forældre og medlemmer af lokalsamfundet kan bidrage til en mere inkluderende skole, vil i sig selv kunne forbedre kommunikationen mellem skole og hjem. Også i denne del af arbejdet kan man benytte et spørgeskema, fx ud fra den forkortede indikatorliste i del 4. Sidst i bogen findes desuden eksempler på andre skemaer, som er brugt til forældre og medlemmer af lokalsamfundet. Forældrerepræsentanter fra skolebestyrelsen og andre repræsentanter for forældrene (fx klasserepræsentanter) bør deltage i planlægning af både indhold og fremgangsmåder i arbejdet. Forældrerepræsentanter kan eksempelvis hjælpe med at gennemføre fokusgruppeinterviews med forældre.

Koordinationsgruppen kunne overveje, om det vil give større fremmøde af forældre, hvis møder med dem afholdes andre steder end på skolen. De involverede grupper kunne starte med at drøfte følgende generelle spørgsmål:

- Hvad kunne gøres for at forbedre læringsmulighederne for dit barn?
- Hvad kunne gøres for at øge dit barns/dine børns trivsel i skolen?
- Hvad vil du allerhelst have forandret på denne skole?

Vælg satsningsområder

Hvilke ændringer i skolekulturen, strategier og praksis bør skolen sætse på for at videreudvikle muligheder for læring og deltagelse for alle?

Analyse af det indsamlede materiale

Koordineringsgruppen må undersøge og analysere alle bidrag for at komme frem til prioriterede og velbegrundede forslag til ændringer. For en stor skole kan det være et omfattende arbejde, som må deles mellem flere personer og grupper. Måske kan den kritiske ven bidrage her? Det kunne også komme på tale at bede om assistance fra personer, der arbejder på at tage diplom-, master- eller kandidatuddannelser inden for det pædagogiske område. Pædagogisk Psykologisk Rådgivning kunne ligeledes inddrages. Materialet fra medarbejdere, elever og forældrerepræsentanter og repræsentanter fra lokalsamfundet bør i første omgang holdes ude fra hinanden, så eventuelle forskelle mellem grupperne kan komme frem. Måske viser det sig på et område vigtigt at gå mere i dybden med enkelte undergrupper, fx støttelærere, vikarer eller pædagoger og andet personale fra skolefritidsordninger.

Behov for videre kortlægning?

I løbet af processen har man antagelig flere gange følt behov for yderligere information. Spørgeskemaerne har sandsynligvis dækket en del af disse behov. Alligevel kan der være brug for mere viden om skolen på enkelte delområder. Det må koordineringsgruppen tage stilling til og så fordele ansvaret for, at denne viden bliver indhentet. Det kan også være aktuelt med en nærmere analyse af tilgængeligt materiale på skolen, som fx fraværsprotokoller og elevvurderinger. Under hovedområde C, praksis, kan det være en idé for lærere og støttelærere at observere hinanden i klasserummet for at blive klogere på, hvad der egentlig foregår. Det kan samtidig være starten til at forbedre undervisning og aktiviteter i klasserummet.

Satsningsområder

Det indsamlede materiale kan nu indsættes i opsummeringsskemaet i figur 9 (s. 37). Når man skal vælge satsningsområder, indebærer det mere end at lave en liste over de emner, der er nævnt flest gange. I processen må man sikre, at alle grupper i skolen tilgodeses, også de som ikke har så meget magt, som fx elever og forældre. Det er endvidere hensigtsmæssigt at have en blanding af kortsigtede og langsigtede tiltag. I figur 10 (s. 38) findes eksempler på satsningsområder fra nogle af forsøgsskolerne.

Satsningsområder under dimension A vil have implikationer for det, der skal ske i dimension B og C og omvendt. Det må koordineringsgruppen

HOVEDOMRÅDE A	Skabe inkluderende SKOLEKULTUR
Bygge inkluderende fællesskab	<i>indikatorer / spørgsmål / andet:</i>
Etablere inkluderende værdier	<i>indikatorer / spørgsmål / andet:</i>
HOVEDOMRÅDE B	Udvikle inkluderende STRATEGIER
Udvikle en skole for alle	<i>indikatorer / spørgsmål / andet:</i>
Tilrettelægge ud fra et mangfoldighedsperspektiv	<i>indikatorer / spørgsmål / andet:</i>
HOVEDOMRÅDE C	Udvikle inkluderende PRAKSIS
Organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv	<i>Indikatorer / spørgsmål / andet:</i>
Mobilisere ressourcer	<i>Indikatorer / spørgsmål / andet:</i>

Figur 9.
Satsningsområder
opsummeringsskema

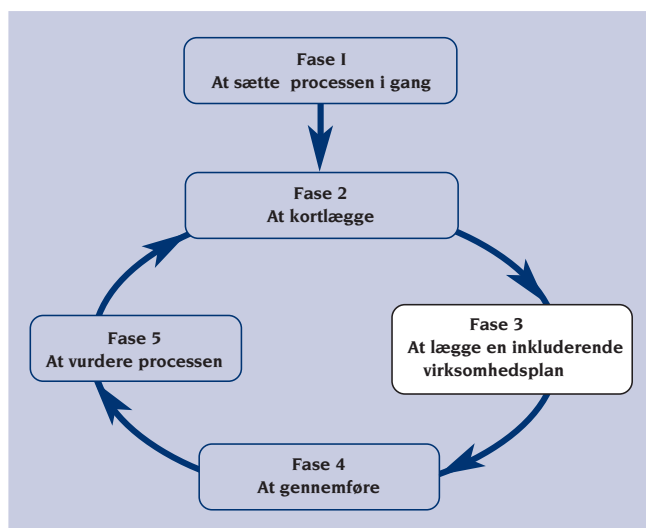
tage med i betragtning. For eksempel vil spørgsmålet om at mobilisere ressourcer ofte dukke op i forbindelse med udviklingsområder under de andre overskrifter i opsummeringen. Det kan også ske, at nogle af de udviklingsområder, man finder frem til under kortlægningen, allerede er inde i skolens virksomhedsplan. Når koordineringsgruppen er kommet frem til et begrundet valg af satsningsområder, må det fremlægges og forhandles i Pædagogisk Råd og skolebestyrelsen.

1. Udvikle undervisningsformer, som styrker elevernes selvopfattelse
2. Støtte lærerne i at videreudvikle differentierede undervisningsmetoder
3. Bedre tilgængelighed for elever og voksne med nedsat funktionsevne
4. Arbejde for positive holdninger til etniske minoriteter for at modvirke racistisk indstilling hos elever og deres familier
5. Udvikle læring gennem samarbejde mellem eleverne
6. Evaluere skolens plan for at forebygge mobning
7. Øge elevernes medvirken i beslutningsprocesserne
8. Udvikle nye former for samarbejde mellem skole og hjem
9. Arbejde for en mere positiv holdning til skolen i lokalsamfundet
10. Arrangere fælles kurser for lærere og pædagoger

Figur10. Eksempler på satsningsområder fra forsøgsskolerne

FASE 3

Lægge en inkluderende virksomhedsplan

I tredje fase må satsningsområderne fra fase 2 indarbejdes i skolens virksomhedsplan. Dette arbejde kan tage et par måneder.

Forholdet mellem håndbogen og virksomhedsplanen

Skolen må tage stilling til, om arbejdet med Inkluderingshåndbogen skal være et af satsningsområderne i virksomhedsplanen, eller om det skal være fundamentet for hele skolens udviklingsarbejde. Ønsker man, at inkludering skal gennemsyre hele skolens udvikling, kan man benytte håndbogens hovedpunkter for at sikre, at alle centrale områder af skolen er inddraget.

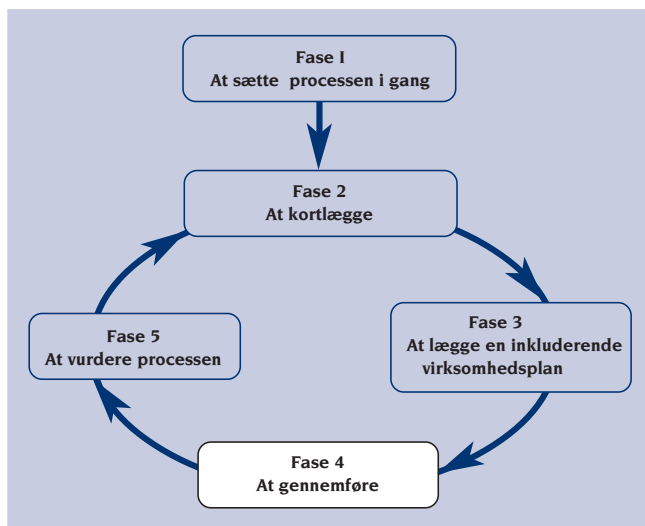
Som regel vil medlemmer af skolens pædagogiske udvalg have været centrale i koordineringsgruppen. På dette trin i processen er det hensigtsmæssigt, at koordineringsgruppen sættes i bero for en periode, og at skolen nedsætter en *udviklingsgruppe*, som er ansvarlig for den fortsatte udvikling.

De prioriterede områder fra fase 2 skal ind i virksomhedsplanen og må nu analyseres i detaljer. Tidsrammer, ressourcer og kompetenceudviklingsbehov må vurderes for hvert enkelt punkt. Ansvar må fordeles. Når man skal bestemme evalueringskriterier for de enkelte områder, kan spørgsmålene i håndbogens del 3 være til hjælp.

Det er vigtigt at samordne processen med de øvrige bestræbelser på at udvikle skolen. På en af forsøgsskolerne blev det første år med håndbogen beskrevet således: Det er som at skulle hoppe ind i et sjippetov, der er i hurtige svingninger, når denne proces skal flettes ind i den tidligere vedtagne virksomhedsplan. Man må her tilpasse sig den enkelte skoles/kommunes arbejdsmåde for virksomhedsplaner.

FASE 4

Gennemføre

I den fjerde fase skal de prioriterede tiltag gennemføres. For at igangsætte nye aktiviteter er det ofte nødvendigt at skabe en undersøgende og afprøvende arbejdsform. Samarbejde og kommunikation er vigtige stikord for at få arbejdet til at lykkes. Tiltagene vurderes fx halvårligt i forhold til de kriterier, som er nedfældet i virksomhedsplanen.

Omsætte planer til praksis

Når planerne skal realiseres, kan det være nødvendigt først at foretage yderligere undersøgelser på skolen, selvom et indgående kortlægningsarbejde allerede er foretaget. Her kan indikatorerne og spørgsmålene i håndbogen være til hjælp. Et par "skoleeksempler" fra virkeligheden kan illustrere dette:

På en overbygningsskole var lærerne enige om, at det var vigtigt at koordinere forskellige støttefunktioner. Mange lærere var involveret i specialundervisning og støtteforanstaltninger for tosprogede elever. Tillige var et kommunalt ekspertteam for elever med adfærdsvanskeligheder ofte på skolen. I kortlægningen var manglen på koordinering mellem alle disse grupper blevet meget tydelig. I håndbogen dækkes dette af indikatorerne B.2.1 til B.2.6. Skolens medarbejdere blev enige om at gå ind på detailspørgsmål til de seks nævnte indikatorer. I processen observerede de hinandens praksis over en seks ugers periode og mødtes så for at diskutere observationerne. Muligheder for nærmere samarbejde blev drøftet. Desuden blev eleverne konsulteret om deres syn på den støtte, de modtog. Efter disse undersøgelser blev resultaterne inddraget i arbejdet med at udvikle skolens undervisnings- og årsplaner.

På en skole for elever fra børnehaveklasse - 5. klasse afslørede elever og forældres bidrag til kortlægningen, at mobning var et betydeligt pro-

blem. Koordineringsgruppen besluttede at bruge detailspørgsmålene til indikator B.2.9 "Mobning reduceres til et minimum" til en nærmere analyse af situationen. Der blev lagt særlig vægt på følgende spørgsmål:

- Er skolens medarbejdere, forældre, elever, skolebestyrelse og kommunale skolemyndigheder enige om, hvad mobning egentlig er?
- Bliver trusler om at bryde et venskab opfattet som en kilde til mobning?
- Har skolen en klart formuleret opfattelse af, hvad der er acceptabel og ikke-acceptabel adfærd, og er denne opfattelse gjort kendt for alle medarbejdere, forældre, elever, skolebestyrelse, andre skolemyndigheder og lokalsamfundet?
- Har eleverne mulighed for at søge støtte hos flere medarbejdere af begge køn angående mobning?
- Ved eleverne, hvem de skal henvende sig til, hvis de bliver udsatte for mobning?
- Er eleverne med til at udarbejde strategier for at reducere mobning?
- Har skolen overblik over forekomsten af mobning?
- Er der mindre mobning på skolen nu end tidligere ?

Der blev foreslået flere forskellige tiltag: I et emnearbejde om venskab skulle eleverne bl.a. læse, skrive og diskutere. Der blev etableret et forum på skolen, hvor elever kom med forslag til, hvordan mobning kunne forhindres. Der blev lavet en ny anti-mobbepplan, som både elever, skolens medarbejdere og forældre blev gjort bekendt med, så vidt muligt på deres førstesprog/hjemmesprog. Der blev etableret rutiner for at registrere mobbe-episoder. Dette samt de andre tiltag i planen skulle vurderes hvert halve år. I denne vurdering blev håndbogens spørgsmål brugt på ny sammen med andre problemstillinger, som passede på netop denne skole.

Holde motivationen oppe og skabe bæredygtig udvikling

Udvikling af samarbejdsrelationer er et grundlæggende træk ved arbejdet med håndbogen. Skolens udviklingsgruppe må bidrage til at sikre medvirken fra alle berørte voksne og elever. Skolens medarbejdere kan drage nytte af hinandens specifikke kompetencer; de kan dele opgaver og samtidig yde gensidig støtte.

Det hænder, at enkelte blandt skolens medarbejdere, elever eller forældre ikke er enige i visse satsningsområder. Udviklingsgruppen må stimulere til konstruktiv diskussion af forskellige syn på skolens udvikling med henblik på, at flest mulige kan identificere sig med målene. Gruppen må sørge for, at alle informeres løbende om fremskridt i udviklings-

arbejdet. Arenaer for information kan således være alt fra personalemøder, morgensamlinger, planlægningsdage, forældremøder, skoleavis, opslagstavler og elevråd til samarbejdsudvalg og skolens kontor. Man må også være opmærksom på, at kommunikation ikke kun er at give information, men også at lytte, ikke mindst til dem, som har vanskeligst ved at blive hørt.

I denne iværksættelsesfase handler det om at bevare gejsten hos alle parter. Processen udfordrer grundlæggende antagelser og værdier hos hver enkelt i skolesamfundet. Der er ikke tale om hurtigt overstået udfyldning af skemaer. Når udviklingsgruppen og andre over tid følger op på planen, vil der udvikles en mere inkluderende kultur, som igen udgør grundlaget for inkluderende strategier og praksis.

Registrere forandringer og fremskridt

Skolens planlægnings- og udviklingsgruppe må tage ansvar for den løbende evaluering af planen. For eksempel kan man hvert halve år vurdere i forhold til kriterierne, som blev oplyst i fase 3, hvor den/de, som blev ansvarlige for hvert delområde, bliver inddraget. Evalueringen kan omfatte både interne og eksterne parter samt aktiviteter i og uden for klasserummet. Det kan igen være en hjælp at kigge tilbage på de indikatorer og detaljspørgsmål i håndbogen, der blev brugt i kortlægningsfasen.

DEL 3

Indeks for inkludering

Hovedområder, delområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

At opbygge inkluderende fællesskaber

At etablere inkluderende værdier

Dette hovedområde fokuserer på at skabe et trygt, accepterende, samarbejdende og stimulerende fællesskab, hvor alle er værdsat. Det giver grundlag for, at alle elever kan yde deres bedste. Skolens medarbejdere og elever, forældre og skolemyndigheder må udvikle fælles inkluderende værdier, som er så tydelige, at de bliver opfattet som forpligtende for alle medlemmer af skolesamfundet. Den inkluderende kultur er styrende for alle afgørelser, både når det gælder planlægning og daglig drift. Dette fører til en kontinuerlig skoleudviklingsproces, som indebærer, at alle elever får tilpasset undervisning.

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

At udvikle en skole for alle

At tilrettelægge ud fra et mangfoldighedsperspektiv

Dette hovedområde handler om at sikre, at princippet om inkludering er selve kernen i skolens udvikling. Inkludering skal gå igen i planlægning og rutiner, så alle elever får bedre muligheder for læring og deltagelse. Det omfatter alt det, en skole gør for tage udgangspunkt i mangfoldigheden i elevgruppen. Al tilrettelæggelse skal vurderes ud fra elevernes behov og perspektiv, ikke ud fra strukturer, der er besluttet af hensyn til skolen eller kommunale myndigheder.

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

At organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv

At mobilisere ressourcer

Dette hovedområde handler om at sikre, at den inkluderende kultur og de dermed forbundne strategier får konsekvenser for skolens praksis. Alle elever skal opmuntres til at deltage i skolens aktiviteter i og uden for

klasserummet. Tilrettelæggelsen skal være sådan, at eleverne kan bruge de kundskaber og erfaringer, de har med sig fra deres hjemmemiljø. Støtteforanstaltninger skal integreres i den øvrige undervisning, så den udgør en helhed. Det er det bedste princip for at tilrettelægge undervisning, der giver muligheder for læring og fjerner eventuelle hindringer for læring og deltagelse. Medarbejderne må udnytte alle tilgængelige ressourcer (materielle og menneskelige) både i og uden for skolen.

Indikatorer

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.1 At opbygge inkluderende fællesskab

- INDIKATOR A.1.1** Alle føler sig velkomne på skolen
- A.1.2** Eleverne hjælper hinanden
- A.1.3** Skolens medarbejdere samarbejder
- A.1.4** Skolens medarbejdere og elever behandler hinanden med respekt
- A.1.5** Skolens medarbejdere og forældre samarbejder i partnerskab
- A.1.6** Skolens medarbejdere har et godt samarbejde med skolebestyrelsen samt den kommunale administrative og politiske skoleledelse
- A.1.7** Alle dele af lokalsamfundet inddrages i skolens arbejde

A.2 At etablere inkluderende værdier

- INDIKATOR A.2.1** Der er store forventninger til alle elever
- A.2.2** Alle medarbejdere, skolebestyrelse, skolemyndigheder, forældre og elever er fælles om at være optaget af inkludering
- A.2.3** Alle elever bliver lige værdsatte
- A.2.4** Medarbejdere og elever bliver behandlet både som medmennesker og som indehavere af en rolle (elevrolle, lærerrolle, etc.)
- A.2.5** Skolens medarbejdere prøver at fjerne alle hindringer for læring og deltagelse
- A.2.6** Skolen arbejder for at begrænse diskriminerende praksis mest muligt

Indikatorer

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende strategier

B.1 At udvikle en skole for alle

- INDIKATOR B.1.1** Alle nyansatte får hjælp til at finde sig til rette på skolen
- B.1.2** Skolen tager imod alle elever fra lokalområdet
- B.1.3** Skolen lægger vægt på, at bygningerne skal være fysisk tilgængelige for alle
- B.1.4** Alle nye elever får hjælp til at finde sig til rette på skolen
- B.1.5** Skolen sammensætter klasser og grupper, så alle kan føle sig værdsatte

B.2 At tilrettelægge undervisning ud fra et mangfoldighedsperspektiv

- INDIKATOR B.2.1** Alle former for støtte er en integreret del af undervisningen
- B.2.2** Personaleudviklingsaktiviteter øger medarbejdernes kompetencer i at undervise ud fra et mangfoldighedsperspektiv
- B.2.3** Foranstaltninger for elever, der får specialundervisning, bygger på inkluderingstænkning
- B.2.4** Regler og rutiner for specialundervisning bygger på principper for inkludering
- B.2.5** Støtte til elever fra sproglige minoriteter er koordineret med anden støtte til læring
- B.2.6** Bestræbelser for bedre adfærd, kontakt og trivsel ses i et helhedsperspektiv relateret til undervisningsplaner og støtte til læring
- B.2.7** Elever bliver ikke ekskluderet på grund af adfærd
- B.2.8** Elevfravær er reduceret til et minimum
- B.2.9** Mobning er reduceret til et minimum

Indikatorer

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At tilrettelægge undervisning ud fra et læringsperspektiv

- INDIKATOR C.1.1** Undervisningen er tilpasset mangfoldigheden i elevgruppen
- C.1.2** Timerne er planlagt, så alle elever kan være til stede og have udbytte af undervisningen (efter tilgængelighedsprincippet)
- C.1.3** Undervisningen udvikler forståelse for forskellighed
- C.1.4** Eleverne bliver aktivt involveret i deres egen læring
- C.1.5** Eleverne lærer ved at samarbejde med hinanden
- C.1.6** Evalueringsformerne opmuntrer alle elever til fortsat indsats
- C.1.7** Adfærden i klasserummet er baseret på gensidig respekt
- C.1.8** Lærerne samarbejder om planlægning, undervisning og evaluering
- C.1.9** Lærerne er optaget af at styrke læring og deltagelse for alle elever
- C.1.10** Støttelærere er optaget af at styrke læring og deltagelse for alle elever
- C.1.11** Hjemmearbejde bidrager for alles vedkommende til bedre læring
- C.1.12** Alle elever har lige muligheder for at være med i aktiviteter uden for klasserummet

C.2 At mobilisere ressourcer

- INDIKATOR C.2.1** Skolens ressourcer bliver fordelt, så de bidrager til inkludering
- C.2.2** Skolen kender ressourcerne i lokalsamfundet og bruger dem
- C.2.3** Medarbejdernes kompetencer bliver fuldt udnyttet
- C.2.4** Elevmangfoldigheden er en ressource for undervisning og læring
- C.2.5** Medarbejderne udnytter alle ressourcer, som kan understøtte læring og deltagelse

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.1 At opbygge inkluderende fællesskab

INDIKATOR A.1.1 *Alle føler sig velkomne på skolen*

- I. Er den første kontakt, man får med skolen, venlig og imødekommende?
- II. Er skolen imødekommende over for alle elever, også elever med nedsat funktionsevne eller elever, som kun skal opholde sig en kort tid i skolens lokalområde
- III. Tager skolen godt imod alle forældre samt andre medlemmer af lokalsamfundet?
- IV. Er information om skolen tilgængelig for alle - uafhængig af modersmål eller funktionsevne (fx i blindskrift, på bånd eller magnaprint, når det er nødvendigt)?
- V. Er tegnsprogtolke eller andre modersmålstolke tilgængelige, når der er behov for det?
- VI. Bliver der i skolens informationsfolder klart informeret om, at det er en skole, hvor man lægger vægt på at tilrettelægge undervisning ud fra elevernes forskelligheder og forskellige baggrunde?
- VII. Er det synligt i skolens indgangsparti og korridorer, at det er en skole med mange forskellige elever?
- VIII. Viser skolen, at den er optaget af lokalsamfundet og lokal kultur gennem billeder, udstillinger, vægaviser eller lignende?
- IX. Er der positive ritualer til at markere, at elever og ansatte begynder ved eller forlader skolen?
- X. Oplever eleverne et ejerskab eller tilhørsforhold til deres klasselokaler og grupperum
- XI. Har elever, forældre, medarbejdere, skolebestyrelse, skolemyndigheder og medlemmer af lokalsamfundet en oplevelse af, at det er deres skole?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.1 At opbygge inkluderende fællesskab

INDIKATOR A.1.2 *Eleverne hjælper hinanden*

- I. Tilbyder eleverne at hjælpe hinanden, når der er behov for det?
- II. Er der opslag eller plakater, som signalerer, at samarbejde er lige så vigtigt som individuelle præstationer?
- III. Henvender eleverne sig til skolens medarbejdere, når nogen behøver hjælp?
- IV. Bliver eleverne opmuntret til at hjælpe og støtte hinanden?
- V. Er eleverne åbne for at inddrage kammerater i eksisterende venskaber, eller konkurrerer de om venner?
- VI. Undlader eleverne at bruge øgenavne, som går på fx etnicitet, køn, seksuel orientering eller nedsat funktionsevne?
- VII. Forstår eleverne, at mennesker er forskellige, og at man derfor må forvente, at de når forskellige resultater?
- VIII. Forstår eleverne, at de er forskellige, når det gælder evner og muligheder for at holde sig inden for skolens regler?
- IX. Forstår eleverne at værdsætte præstationerne hos dem, som har et andet udgangspunkt end de selv?
- X. Oplever eleverne, at konflikter dem imellem bliver løst retfærdigt og effektivt?
- XI. Hænder det, at eleverne optræder som talsmænd for andre, de synes er blevet uretfærdigt behandlet?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.1 At opbygge inkluderende fællesskab

INDIKATOR A.1.3 *Skolens personale samarbejder*

- I. Behandler medarbejderne hinanden med respekt, uanset hvilken rolle eller position de har i skolen?
- II. Bliver alle medarbejdere indkaldt til medarbejdermøder?
- III. Er der stort fremmøde på møder for medarbejderne?
- IV. Er mange aktive på møderne?
- V. Er alle lærere, støttelærere og vikarer med i planlægning og evaluering af undervisningen?
- VI. Er samarbejdet mellem medarbejderne et godt forbillede for elevernes samarbejde?
- VII. Er det accepteret, at lærerne kan drøfte de vanskeligheder, de møder i arbejdet?
- VIII. Ved skolens medarbejdere, hvem de skal henvende sig til, når de har vanskeligheder – uanset om de er akutte, eller løsningen kan findes inden for en nærmere aftalt tidsramme ?
- IX. Bliver de oftest anvendte vikarer opfordret til at deltage aktivt i skolens liv?
- X. Er alle medarbejdere med til at afgøre, hvordan temaer for skoleudviklingstiltag skal prioriteres?
- XI. Oplever alle medejerskab i forhold til skolens udviklingsplan?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.1 At opbygge inkluderende fællesskab

INDIKATOR A.1.4 *Skolens medarbejdere og elever behandler hinanden med respekt*

- I. Henvender skolens medarbejdere sig til eleverne på en høflig måde, og bruger de det navn, eleven selv ønsker at blive kaldt ved?
- II. Behandler eleverne alle skolens medarbejdere med respekt, uanset status?
- III. Er der gjort forsøg på at finde ud af, hvilke ideer eleverne har til forbedringer af skolen?
- IV. Får elevernes meninger konsekvenser for det, som sker på skolen?
- V. Har eleverne egne fora, hvor de kan diskutere spørgsmål vedrørende skolen?
- VI. Hjælper eleverne skolens medarbejdere, når de bliver bedt om det?
- VII. Tilbyder eleverne deres hjælp til skolens medarbejdere, når de ser, at der er behov for det?
- VIII. Tager skolens medarbejdere og elever vare på skolens fysiske omgivelser?
- IX. Ved eleverne, hvem de kan henvende sig til, når de har et problem?
- X. Stoler eleverne på, at der bliver gjort noget effektivt for at løse deres problemer?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.1 At opbygge inkluderende fællesskab

INDIKATOR A.1.5 *Der er et partnerskab mellem skolens medarbejdere og forældrene*

- I. Respekterer forældrene og skolens medarbejdere hinanden?
- II. Oplever forældrene, at der er en god kommunikation med skolens medarbejdere?
- III. Er alle forældre godt informeret om skolens idégrundlag og praksis?
- IV. Er forældrene klar over prioriteringen i skolens virksomhedsplan?
- V. Får alle forældre mulighed for at blive hørt i vigtige afgørelser om skolen?
- VI. Bliver der taget hensyn til, at forældre kan være nervøse for at møde lærere, og bliver der gjort noget for at afhjælpe det?
- VII. Er der en vifte af forskellige måder, hvorpå forældrene engagerer sig i skolen?
- VIII. Er der forskellige anledninger til, at forældre og lærere mødes, så forældrene kan drøfte deres barns fremskridt og fortælle om eventuelle bekymringer?
- IX. Bliver der sat lige stor pris på de forskellige bidrag, forældrene yder til støtte for skolen?
- X. Værdsætter skolens medarbejdere den viden, forældrene har om deres børn?
- XI. Opmuntre skolens medarbejdere alle forældre til at engagere sig i børnenes læring?
- XII. Er forældrene helt klare over, hvad de hjemme kan gøre for at støtte børnenes læring?
- XIII. Føler alle forældre, at deres børn er velkomne og bliver værdsat i skolen?
- XIV. Føler alle forældre, at deres bekymringer bliver taget alvorligt af skolen?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.1 At opbygge inkluderende fællesskab

INDIKATOR A.1.6 *Skolens medarbejdere samarbejder godt med skolebestyrelse samt med den administrative og politiske skoleledelse i kommunen*

- I. Forstår personalet, hvilken rolle og hvilket ansvar der ligger hos skolens bestyrelse og de kommunale skolemyndigheder?
- II. Forstår skolebestyrelsen og de kommunale skolemyndigheder, hvordan skolen er organiseret, og hvilket ansvar skolens medarbejdere har?
- III. Er skolebestyrelsens og de kommunale skolemyndigheders bidrag til skolens arbejde altid lige velkomne?
- IV. Bliver skolebestyrelsens og de kommunale skolemyndighedernes viden og kompetencer værdsat?
- V. Er de kommunale skolemyndigheder bekendt med, hvilke værdier denne skole ønsker at bygge sin virksomhed på?
- VI. Føler skolebestyrelsen, at dens bidrag til skolens udvikling bliver værdsat?
- VII. Føler de kommunale skolemyndighederne, at deres bidrag bliver værdsat?
- VIII. Deltager repræsentanter for skolebestyrelse og kommunale skolemyndigheder i skolens kurser og planlægningsdage?
- IX. Har skolens medarbejdere, skolebestyrelsen, skoleledelsen og de kommunale skolemyndigheder et fælles syn på elever kategoriseret som elever med særlige behov?
- X. Er skolens medarbejdere, skolebestyrelsen, skoleledelsen og de kommunale skolemyndigheder enige om, hvordan elever, som oplever problemer i skolen, kan hjælpes?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.1 At opbygge inkluderende fællesskab

INDIKATOR A.1.7 *Alle dele af lokalsamfundet er inddraget i skolens arbejde*

- I. Bliver foreninger, institutioner og andre aktive kredse i lokalsamfundet involveret i skolens aktiviteter?
- II. Er skolen engageret i lokalsamfundets aktiviteter?
- III. Bruges skolens lokaler også af lokalsamfundet (fx idrætsfaciliteter, bibliotek, forsamlingsal, kantine)?
- IV. Deltager forskellige organisationer eller grupper på lige fod i skolens liv, uanset social, religiøs eller etnisk baggrund?
- V. Bliver alle dele af lokalsamfundet betragtet som en ressource for skolen?
- VI. Prøver skolens medarbejdere, skolebestyrelse og skolemyndigheder at finde ud, hvad medlemmer af lokalsamfundet mener om skolen?
- VII. Får synspunkter fremsat af medlemmer af lokalsamfundet betydning for, hvad skolen planlægger at gøre?
- VIII. Er der et positivt syn på skolen i lokalsamfundet?
- IX. Opmuntrer skolen lokale organisationer eller grupper af lokalsamfundets medlemmer til at søge om at udføre opgaver for skolen?

Flere spørgsmål •

-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.2 At etablere inkluderende værdier

INDIKATOR A.2.1 *Der er store forventninger til alle eleverne*

- I. Føler alle elever, at de går på en skole, hvor det er muligt at opnå gode resultater?
- II. Bliver alle elever opmuntret til at have store forventninger til deres egen læring?
- III. Bliver alle elever mødt med store forventninger til, hvad de kan præstere?
- IV. Bliver elevernes præstationer vurderet mere i forhold til deres egne forudsætninger end i forhold til, hvad andre præsterer?
- V. Undgår skolens medarbejdere at danne sig fastlåste forestillinger om elevernes evner baseret på det, de aktuelt præsterer?
- VI. Bliver alle elever opmuntret til at være stolte af deres egne præstationer?
- VII. Bliver alle elever opmuntret til at værdsætte andres præstationer?
- VIII. Prøver skolens medarbejdere at imødegå negative holdninger over for elever, som er ivrige og dygtige?
- IX. Prøver skolens medarbejdere at imødegå et negativt syn på de elever, som synes, at det er svært at følge med i undervisningen?
- X. Prøver skolens medarbejdere at imødegå, at der bliver hæftet nedvurderende betegnelser på elever, som præsterer lavere end andre?
- XI. Prøver man at tage hånd om elever, der frygter at lide nederlag?
- XII. Undlader skolens medarbejdere at sammenkæde forventninger til, hvad en elev kan præstere ud fra kendskab til elevens søskende eller børn fra nabolaget?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.2 At etablere inkluderende værdier

INDIKATOR A.2.2 *Skolens medarbejdere, skolebestyrelsen, de lokale skolemyndigheder, forældre og elever deler visionen om inkludering*

- I. Bliver det anset som lige så vigtigt at opbygge et trygt og støttende læringsmiljø som at opnå faglige præstationer?
- II. Er det anset som lige så vigtigt at udvikle samarbejde som at opmuntre til selvstændighed?
- III. Lægger skolen mere vægt på at værdsætte forskellighed end af at være enig i en bestemt opfattelse af, hvad der er normalt?
- IV. Bliver forskellighed betragtet som en ressource til støtte for læring snarere end som et problem?
- V. Er der enighed om at fjerne faktorer i skolen, som skaber ulige muligheder for læring og deltagelse?
- VI. Har skolens medarbejdere et fælles ønske om at tage imod alle elever fra lokalsamfundet uanset baggrund, præstationer eller nedsat funktionsevne?
- VII. Prøver skolens medarbejdere at udfordre egne og andres holdninger, når det gælder grænser for inkludering, fx af elever med omfattende nedsatte funktionsevner?
- VIII. Er der en fælles forståelse af, at inkludering handler om kontinuerligt forøget deltagelse i og adgang til skolen?
- IX. Bliver ekskludering forstået som processer, som finder sted på lærerværelset, klasseværelser og på legepladser, og som kan ende med, at en elev ikke længere kan være på skolen?
- X. Tager alle medlemmer af skolesamfundet ansvar for, at skolen skal blive mere inkluderende?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.2 At etablere inkluderende værdier

INDIKATOR A.2.3 *Alle elever bliver værdsat lige højt*

- I. Bliver det værdsat, og bliver der taget hensyn til, at familiemønstre kan være meget forskellige?
- II. Bliver alle forældre anset for at være lige værdifulde for skolen uanset status i arbejdslivet, om de er i arbejde eller arbejdsløse?
- III. Bliver forskelle i sproglig og kulturel baggrund set på som et positivt bidrag til skolens liv?
- IV. Bliver dialektforskelle og andre sproglige særpræg anset som en berigelse for skolen og samfundet?
- V. Bliver elever og medarbejdere med nedsat funktionsevne værdsat på lige fod med andre?
- VI. Bliver elever værdsat på lige fod uanset præstationer?
- VII. Får alle elever anledning til at vise eller udstille deres arbejder på skolen og i klasseværelserne?
- VIII. Får alle elever underretning om deres præstationer?
- IX. Går alle elever ud af folkeskolen med et nationalt anerkendt afgangsbrev?
- X. Får drenges og pigers præstationer lige meget opmærksomhed og støtte?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.2 At etablere inkluderende værdier

INDIKATOR A.2.4 *Skolens medarbejdere og elever bliver behandlet både som med mennesker og som indehavere af en rolle (elevrolle, lærerrolle).*

- I. Er alle elever godt kendt af mindst en af skolens pædagogiske medarbejdere?
- II. Føler eleverne, at lærerne kan lide dem?
- III. Bliver alle på skolen betragtet både som lærere og lærende?
- IV. Bliver eleverne værdsat som de personer, de er, uden hensyn til præstationer?
- V. Føler medarbejderne sig værdsat og støttet?
- VI. Bliver vigtige begivenheder, såsom fødsler, sygdom eller dødsfald, bemærket og behandlet som almindelig høflighed kræver?
- VII. Er det erkendt, at enhver – ikke blot medlemmer af etniske minoriteter - tilhører en eller flere kulturer?
- VIII. Kan elever og lærere få støtte til at erkende og få accept af, at de enkelte dage kan være sårede, nedtrykte eller vrede?
- IX. Er det accepteret, at skolens medarbejdere i fortrolighed under fire øjne kan give udtryk for negative følelser over for elever, og at dette kan være en måde at bearbejde disse følelser på?
- X. Undgår skolens medarbejdere at udpege enkelte elever som syndebukke?
- XI. Er nødvendige faciliteter som toiletter, brusebade og omklædningsrum holdt i orden?
- XII. Bliver elevens ønsker om at kunne opføre sig anstændigt og ærbart respekteret i forbindelse med indretning af omklædnings- og baderum til gymnastik- og idrætsundervisning samt i forbindelse med svømmeundervisning?

Flere spørgsmål •

-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.2 At etablere inkluderende værdier

INDIKATOR A.2.5 *Skolens medarbejdere prøver at fjerne alle hindringer for læring og deltagelse i skolens liv*

- I. Er skolens medarbejdere klar over, hvilke muligheder de har for at forebygge, at elever får vanskeligheder i skolen?
- II. Er skolens medarbejdere opmærksomme på, at enhver kan komme i situationer, hvor vedkommende får vanskeligheder med at lære?
- III. Er der forståelse for, at læringsvanskeligheder ofte opstår i interaktionen mellem eleven og læringsmiljøet?
- IV. Er det erkendt, at hindringer for læring og deltagelse kan opstå på grund af skolens organisering, undervisningsplaner eller undervisnings- og arbejdsformer ?
- V. Bliver de hindringer for læring, som opstår på grund af kulturforskelle mellem skole og hjem, erkendt og bearbejdet?
- VI. Undgår personalet at betragte hindringer for læring og deltagelse som et resultat af mangler ved den enkelte elev eller som følge af en nedsat funktionsevne?
- VII. Undlader medarbejderne at bruge negativt ladede betegnelser for elever, som får specialundervisning?
- VIII. Er der en forståelse af, hvordan kategorisering af elever – fx som “elever med særlige behov” - kan føre til nedvurdering og udskillelse?
- IX. Undgår personalet at anskue almindelige elever og elever med særlige behov som modsætninger?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE A: Skabe inkluderende SKOLEKULTUR

A.2 At etablere inkluderende værdier

INDIKATOR A.2.6 *Skolen arbejder for at fjerne diskriminerende praksis*

- I. Går skolen aktivt ind for at reducere al institutionel diskriminering med udgangspunkt i etnicitet, køn, seksuel orientering, funktionsevne eller præstationer?
- II. Forstår skolens medarbejdere, at roden til al diskriminering er intolerance over for forskellighed?
- III. Forstår skolens medarbejdere og elever, at planer, rutiner og praksis må afspejle mangfoldigheden i skolens elevgruppe?
- IV. Er man på vagt over for det ekskluderende pres, som børn med minoritetsbaggrund let udsættes for?
- V. Er det erkendt, at alle kulturer og religioner omfatter en række anskuelser og regler, der skal overholdes i et eller andet omfang?
- VI. Undgår man at give elever stereotype roller i skoleforestillinger (fx ud fra hud- eller hårfarve)?
- VII. Undgår medarbejderne, at de samme elever til stadighed får tildelt de samme opgaver (hente mælk etc.)?
- VIII. Undgår medarbejderne at vælge elever til at udføre opgaver på grundlag af køn?
- IX. Ser skolens medarbejdere handicap som noget, der opstår, når et menneske med en nedsat funktionsevne møder intolerance eller institutionelle barrierer?
- X. Undgår skolens medarbejdere at betragte selve den nedsatte funktionsevne som årsag til de problemer, en elev kan møde i skolen?
- XI. Erkender skolens medarbejdere, at de har begrænset nytte af stor viden om specifikke handicaps, når de skal forstå, hvilke læringsmuligheder en bestemt elev har?
- XII. Prøver man at modarbejde stereotype forestillinger om, at kroppen skal være perfekt?
- XIII. Prøver skolens medarbejdere at modarbejde stereotype forestillinger om mennesker med nedsatte funktionsevner, fx at de ikke kan have almindelige venskabsforhold, behøver medlidenhed eller er specielt tapre?
- XIV. Forstår man, at ekskludering af elever med en nedsat funktionsevne kan være et produkt af forestillinger og holdninger snarere end af praktiske problemer?

Flere spørgsmål

-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.1 At udvikle en skole for alle

INDIKATOR B.1.1 *Alle nyansatte får hjælp til at finde sig til rette på skolen*

- I. Er de ansatte ved skolen klar over, hvor vanskeligt det kan være for en nyansat at finde sig til rette med nye opgaver og nye lokaler?
- II. Får de, som har arbejdet længe ved skolen, de nye til at føle sig udenfor ved fx at snakke om "vi" og "os" på en måde, som ekskluderer dem?
- III. Får alle nyansatte en "fadder", som er oprigtigt interesseret i at hjælpe vedkommende til rette på den nye arbejdsplads?
- IV. Får nyansatte en oplevelse af, at den erfaring og kundskab, de har med sig, er vigtig for skolen?
- V. Er der lejlighed til, at alle skolens medarbejdere kan udveksle kundskab og ekspertise på en måde, som også inkluderer de nyansatte?
- VI. Får nyansatte den nødvendige basale information om skolen?
- VII. Bliver de nyansatte spurgt om, hvorvidt de behøver mere information, og får de det?
- VIII. Bliver nyansatte spurgt om, hvad de mener om skolen, og bliver deres meninger værdsat, netop fordi de ser med friske øjne?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.1 At udvikle en skole for alle

INDIKATOR B.1.2 *Skolen tager imod alle elever fra skoledistriktet*

- I. Bliver alle elever fra skoledistriktet indskrevet i skolen uanset funktionsevne?
- II. Bliver alle elever fra skoledistriktet indskrevet i skolen uanset etnisk og sproglig baggrund?
- III. Prøver man aktivt at få elever, som er placeret på specialskoler eller lignende, tilbage til deres distriktsskole?
- IV. Er det indlysende, at enhver elev, som begynder på skolen, uden videre bliver et værdsat medlem af skolens fællesskab?
- V. Bliver børn fra omreisende familier eller på kort ophold i lokalområdet godt modtaget på skolen?
- VI. Kan alle elever, uden at der stilles særlige betingelser, deltage i skolens fællesskab?
- VII. Er der stigning i andelen af potentielle elever i lokalområdet, der inkluderes i skolen
- VIII. Er elever fra lokalområdet blevet nægtet optagelse i skolen inden for det sidste år?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRADE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.1 At udvikle en skole for alle

INDIKATOR B.1.3 *Skolen sørger for, at bygningerne er tilgængelige for alle*

- I. Er bygningernes arkitektur og indretning udformet med henblik på tilgængelighed for mennesker med nedsatte funktionsevner (fx syns- eller hørenedsættelse eller bevægelsesvanskeligheder)?
- II. Er skolen opmærksom på, at hele skoleområdet skal være tilgængeligt for alle (klasselokaler, korridorer, toiletter, kantine, gymnastiksal, skolegård etc.)?
- III. Er handicaporganisationer blevet bedt om at vurdere skolens tilgængelighed?
- IV. Er bedre tilgængelighed for personer med nedsat funktionsevne inddraget i planerne for bygningsforbedringer?
- V. Følger skolen/kommunen med i lovgivning, vejledninger og andre retningslinjer fra regering, Folketing eller handicaporganisationer for at være sikre på, at bygningerne er, som de bør være?
- VI. Anses tilgængelighed for at være et fælles anliggende?
- VII. Er projekter vedrørende forbedring af tilgængelighed til skolens bygninger en del af skolens virksomhedsplaner?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.1 At udvikle en skole for alle

INDIKATOR B.1.4 *Alle nye elever får hjælp med at finde sig til rette på skolen*

- I. Har skolen modtagelses- og introduktionsprocedurer for nye elever og deres familier?
- II. Fungerer disse procedurer godt for eleverne og deres familier, uanset hvornår i skoleåret de først kommer i kontakt med skolen?
- III. Findes der informationsmateriale om skolesystemet til forældre (herunder beskrivelse af opgavefordelingen mellem stat, amter og kommuner) samt information om den lokale skole?
- IV. Tager programmet hensyn til, at elever er forskellige - og måske har et andet modersmål end dansk?
- V. Får nye elever tildelt en makker (en elev som har gået på skolen i længere tid), som har ansvar for at hjælpe nye elever den første tid?
- VI. Prøver man at finde ud af, om de nye elever trives på skolen?
- VII. Er der nogle foranstaltninger for elever, som har vanskeligheder med at finde rundt i bygningerne, især lige efter at de er begyndt på skolen?
- VIII. Ved de nye elever, hvem de skal henvende sig til, hvis de får problemer?
- IX. Har man bestemte rutiner, der giver eleverne kendskab til den nye skole, før de skifter, fx fra børnehave til skole, fra en skole i nærmiljøet til en overbygningsskole eller fra folkeskole til ungdomsuddannelse?
- X. Samarbejder personalet ved de forskellige institutioner og skoler for at gøre overgangen eller skoleskiftet lettere?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.1 At udvikle en skole for alle

INDIKATOR B.1.5 *Skolen sammensætter klasser og grupper, så alle føler sig lige meget værd*

- I. Bliver elevgrupper retfærdigt behandlet, når det gælder fordeling af hjælpemidler, undervisningslokaler og lærerkræfter?
- II. Bliver der taget hensyn til venskab og sproglig baggrund ved sammensætning af elevgrupper?
- III. Prøver man at reducere brugen af grupper sat sammen på grundlag af faglige præstationer eller funktionsevner?
- IV. Hvis man i en periode sammensætter grupper på grundlag af præstationer (niveaudeling), gør man da noget for at hindre, at elever med svage præstationer føler, at de ikke bliver værdsat?
- V. Har medlemmer af niveaudelte grupper lige mulighed for at skifte til en anden gruppe?
- VI. Bliver grupperdannelse inden for klassen fra tid til anden ændret med henblik på at fremme klassens sociale fællesskab?
- VII. Gør skolen noget for at hindre, at der bliver overrepræsentation af et køn i grupper?
- VIII. Er der på skolen en bevidsthed om, at alle elever ifølge Lov om Folkeskolen har ret til et socialt, kulturelt og fagligt fællesskab, selvom de har vanskeligheder med at lære?
- IX. Vurderer skolen, at det i nogle sammenhænge kan være relevant at lave rene drenge- og pige grupper?
- X. Undgår skolen, at enkeltelever bliver fritaget for eller går glip af specielle fag (fx fremmedsprog) for at træne i mere grundlæggende fag?
- XI. Får alle elever reelle muligheder for at vælge valg- eller tilbudsfag eller reelle valgmuligheder i andre situationer, hvor der er valgmuligheder?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.2 At tilrettelægge undervisning ud fra et mangfoldighedsperspektiv

INDIKATOR B.2.1 *Alle former for støtte er en integreret del af undervisningen*

- I. Bliver alle former for støtte (herunder specialundervisning) set som en del af en samlet strategi for udvikling af mangfoldighedsperspektivet i undervisning og læseplaner?
- II. Giver skolen koordineringen af støtteformer høj status gennem udpegningen af en person med stor kompetence på området til varetagelse af opgaven?
- III. Er støttestrategier rettet mod at forebygge hindringer for læring og deltagelse?
- IV. Er der en generel strategi for støtte til inkludering, som står klart for alle i skolen?
- V. Står denne strategi klart for alle udefra kommende personer eller organisationer, der er involveret i skolens arbejde?
- VI. Er der klare planer for, hvordan eksterne støttesystemer (herunder PPR) kan bidrage til at udvikle en inkluderende kultur, inkluderende strategier og inkluderende praksis?
- VII. Har hele personalet kendskab til de støtteforanstaltninger og systemer, der kan bidrage til udvikling af læring og deltagelse?
- VIII. Er alle initiativer (fx om sund skole, kvalitet i specialundervisningen) koordinerede med henblik på at fremme udvikling af den inkluderende skole?
- IX. Bliver de, der yder støtte, bedt om at koordinere deres arbejde med andre overlappende initiativer?
- X. Bliver støttestrategier styret af elevbehov mere end af håndhævelse af professionelle domæner?
- XI. Har den individuelt tilpassede undervisning til hensigt at forebygge, at elever får vanskeligheder med at lære?
- XII. Har ekstra hjælp til enkelte elever som mål, at de efterhånden bliver mindre afhængige af hjælp?
- XIII. Er hjælp og støtte til de elever, som oplever hindringer for læring og deltagelse, et fælles ansvar for alle medarbejdere?
- XIV. Er skemaet lagt så fleksibelt, at gruppesammensætningen kan varieres (fx aldersblandede grupper)?

Flere spørgsmål •

•

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.2 At tilrettelægge undervisning ud fra et mangfoldighedsperspektiv

INDIKATOR B.2.2 Udviklingsaktiviteter øger medarbejdernes kompetencer i at undervise ud fra et mangfoldighedsperspektiv

- I. Søger man gennem udvikling af læseplanerne at tage højde for problemer vedrørende deltagelse for elever med forskellig baggrund, erfaringer, evner og færdigheder?
- II. Retter udvikling af læseplanerne sig mod at reducere hindringer for læring og deltagelse?
- III. Understøtter udviklingsaktiviteter, at lærerne kan arbejde effektivt og godt sammen?
- IV. Bruges fælles refleksion systematisk i forbindelse med to-lærer- og teamundervisning med henblik på elevgruppens mangfoldighed?
- V. Observerer lærerne lejlighedsvis hinandens undervisning med henblik på en fælles refleksion ud fra et elevperspektiv?
- VI. Får lærerne efteruddannelse i at planlægge og gennemføre undervisning i fællesskab?
- VII. Har lærere (klasselærere, faglærere og specialundervisningslærere) mulighed for sammen at udvikle bedre samarbejde?
- VIII. Får lærerne efteruddannelse i kollegial supervision?
- IX. Lærer skolens medarbejdere at bruge tekniske hjælpemidler (videokamera, overhead projektor, kassettebåndoptagere, video, PC og Internet etc.)?
- X. Prøver lærerne at imødegå elevernes manglende motivation eller utilfredshed ved at gøre undervisningen mere engagerende?
- XI. Får skolens medarbejdere efteruddannelse i lige rettigheder for og ligebehandling af handicappede?
- XII. Ved alle medarbejdere, hvordan de skal imødegå mobning, fx på grundlag af etnicitet, køn eller seksuel orientering?
- XIII. Tager skolens medarbejdere, skolebestyrelse og den kommunale skoleadministration ansvar for at vurdere, hvilken efteruddannelse de selv har behov for?

Flere spørgsmål

-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.2 At tilrettelægge undervisning ud fra et mangfoldighedsperspektiv

INDIKATOR B.2.3 *Specialundervisningsforanstaltninger bygger på inkluderingstænkning*

- I. Prøver skolen aktivt at reducere antallet af elever kategoriseret som "elever med særlige behov"?
- II. Undgår skolen, at uforholdsmæssigt mange drenge bliver kategoriseret som havende "særlige behov"?
- III. Undgår skolen, at uforholdsmæssigt mange børn fra særlige etniske grupper bliver kategoriseret som havende "særlige behov"?
- IV. Betegner skolen den lærer, der koordinerer forskellige støtteforanstaltninger, som "koordinator for støtte til læring og inkludering" i stedet for "koordinerende specialundervisningslærer"?
- V. Bliver elever kategoriseret som "elever med særlige behov" betragtet som en homogen gruppe, eller bliver de betragtet som individer med unikke interesser, kundskaber og færdigheder?
- VI. Bliver foranstaltninger for at fjerne hindringer for enkelte elevers læring og deltagelse betragtet som en mulighed for, at alle elever i klassen kan få bedre muligheder i skolen?
- VII. Bliver ekstra hjælp og støtte betragtet som en selvfølgelig rettighed for dem, som behøver det?
- VIII. Er regler og procedurer omkring retten til støtte kendt af alle elever og medarbejdere?
- IX. Giver skolen så vidt muligt hjælp og støtte til enkeltelever uden brug af henvisning til en pædagogisk udredning eller skolepsykologisk undersøgelse?
- X. Har tiltag i relation til elever med "særlige behov" til hensigt at øge deltagelse og læring og reducere ekskludering?
- XI. Prøver man i videst muligt omfang at undgå at tage eleverne ud af klassen i forbindelse med støtteforanstaltninger?

Flere spørgsmål •

•

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.2 At tilrettelægge undervisning ud fra et mangfoldighedsperspektiv

INDIKATOR B.2.4 *Regler og rutiner for specialundervisning er en del af en helhedsorienteret inkluderingstænkning*

- I. Er diagnosticering og kategorisering det vigtigste ved en sagkyndig vurdering, eller er det at skaffe eleverne hjælp?
- II. Bliver støtte til undervisning ud fra et mangfoldighedsperspektiv set som et alternativ til den individuelle støtte, der er en konsekvens af kategorisering?
- III. Bidrager støtte udefra (fx PPR) til at planlægge undervisning og læring, så hindringer for læring undgås?
- IV. Formidler skolens medarbejdere klart til eksterne støttepersoner eller institutioner, inden for hvilken forståelsesramme støtte til læring skal ydes?
- V. Forstår eksterne støttepersoner eller støtteinstitutioner deres opgave eller rolle med hensyn til at forbedre læring og deltagelse for alle?
- VI. Fokuserer de individuelle undervisningsplaner på at skabe tilgængelighed til og deltagelse i det faglige fællesskab i klassen?
- VII. Er de individuelle undervisningsplaner udformet med tanke på, at alle elever skal have bedre undervisning?
- VIII. Bygger undersøgelsen i forbindelse med ansøgning om tildeling af specialpædagogiske ressourcer og den individuelle undervisningsplan på at udrede elevens stærke sider og pege på muligheder frem for at påpege mangler ved eleven?
- IX. Påpeger de pædagogiske udredninger i forbindelse med tildeling af ressourcer, hvordan indhold og arbejdsformer i den almindelige undervisning kan ændres, så deltagelse i den almindelige undervisning kan maksimeres?
- X. Fremgår det tydeligt af de pædagogiske udredninger, hvor meget hjælp der skal til, for at eleven skal få del i det faglige, kulturelle og sociale fællesskab?

Flere spørgsmål •

•

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.2 At tilrettelægge undervisning ud fra et mangfoldighedsperspektiv

INDIKATOR B.2.5 *Støtte til elever med dansk som andetsprog er indarbejdet i en helhedsorienteret inkluderingstænkning*

- I. Tager alle medarbejdere et ansvar for elever med minoritetssproglig baggrund?
- II. Har særlige støttetiltag for denne elevgruppe som mål at identificere og reducere hindringer for læring og deltagelse – snarere end at udpege dem som elever, der har problemer med dansk som andetsprog eller indlæringsvanskeligheder?
- III. Bliver elever med minoritetssproglig baggrund mødt med forventninger om, at de skal klare sig godt i skolen?
- IV. Er tegnsprogstolke eller modersmålstolke tilgængelige, så eleverne får den støtte, de har behov for?
- V. Er man klar over, at virkningen af at komme til et nyt land og en ny kultur kan være en hindring for læring og deltagelse?
- VI. Er undervisning og støtte fra personale med samme kultur- eller sprogbaggrund tilgængelig for disse elever?
- VII. Retter støtte til undervisning af elever fra sproglige minoriteter sig mod at reducere hindringer for læring med hensyn til alle aspekter af undervisning, læseplaner og organisering af undervisning?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.2 At tilrettelægge undervisning ud fra et mangfoldighedsperspektiv

INDIKATOR B.2.6 *Bestræbelser for bedre adfærd, kontakt og trivsel ses i et helheds- perspektiv relateret til undervisningsplaner og støtte til læring*

- I. Har tiltag for at bedre adfærd, kontakt og trivsel som sit primære mål at øge elevernes læring og deltagelse?
- II. Prøver man at reducere udfordrende adfærd ved at give eleverne mere positive erfaringer i klasserummet og skolegården?
- III. Fører tiltag for at bedre adfærd hos enkeltelever til refleksioner over at forbedre undervisning og læring for alle?
- IV. Er bestræbelser for at bedre adfærd kun koncentreret om praktiske tiltag, eller ser man også hindringer for læring og deltagelse, der kan udspringe af skolens kultur og undervisningens organisering?
- V. Har alle lærere, støttelærere og vikarer fået efteruddannelse i, hvordan de skal reagere over for utilfredshed hos og afbrydelser fra eleverne?
- VI. Prøver skolen aktivt at give elever en følelse af anerkendelse og selv-værd hos elever med lavt selv-værd?
- VII. Bliver forældrene taget med på råd om, hvordan skolen kan bidrage til løsning af problemer med elevens uacceptable adfærd?
- VIII. Er eleverne selv med til at modvirke og løse problemer med adfærd, kontakt og trivsel?
- IX. Har de tiltag, som sættes i værk over for uacceptabel adfærd til hensigt at øge læring og deltagelse?
- X. Er de tiltag, som sættes i værk over for udfordrende adfærd af en sådan karakter, at de fremmer et godt forhold mellem skolen og forældrene?
- XI. Er skolen tilstrækkelig opmærksom på, at elever, der er alt for stille, kan mistrives i skolen?
- XII. Prøver skolen at gennemføre tiltag for at reducere tendensen til, at flere drenge end piger præsterer lavt og viser deres manglende skole-trivsel gennem uacceptabel adfærd?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.2 At tilrettelægge undervisning ud fra et mangfoldighedsperspektiv

INDIKATOR B.2.7 *Elever bliver ikke ekskluderet på grund af adfærd*

- I. Prøver man at forbedre elevers adfærd ved at tilpasse undervisning og organisere læring med udgangspunkt i deres behov?
- II. Er det en del af skolens tiltag for at imødegå adfærdsproblemer at holde møder mellem skolens medarbejdere, elever, forældre og andre, før problemerne vokser sig store?
- III. Er der på skolen en erkendelse af, at oplevelse af mindreværd, uacceptabel adfærd og ekskludering ofte hænger sammen?
- IV. Bliver adfærdsmæssige problemer altid behandlet ud fra et ønske om at skabe positive læringsituationer og rehabilitering mere end ud fra tanken om at straffe?
- V. Bliver elever - eller andre - som har forbrudt sig mod skolens fællesskab mødt med en tilgivende holdning?
- VI. Er der klare planer for, hvordan elever, som har været ekskluderet fra den almindelige undervisning på grund af adfærd, skal inkluderes i fællesskabet igen?
- VII. Har skolen planer for, hvordan den skal reducere alle former for ekskludering på grund af adfærd – formelle eller uformelle?
- VIII. Er skolens medarbejdere enige om, at alle former for ekskludering skal reduceres mest muligt?
- IX. Bliver al formel og uformel ekskludering skriftligt dokumenteret?
- X. Bliver dokumentation videregivet til skolebestyrelse og skoleforvaltning?
- XI. Er der en nedgang i brugen af formel og uformel ekskludering?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.2 At tilrettelægge undervisning ud fra et mangfoldighedsperspektiv

INDIKATOR B.2.8 *Elevfravær er reduceret til et minimum*

- I. Er skolen opmærksom på de hindringer for tilstedeværelse, som kan ligge i skolen selv - ikke bare i hjemmene eller elevernes holdninger?
- II. Er skolen klar over, at der kan være en sammenhæng mellem pjækkeri, mobning og at mangle venner i skolen?
- III. Reagerer skolen på piger, som bliver gravide på en støttende og ikke-diskriminerende måde?
- IV. Kronisk sygdom, dødsfald i familien eller andre begivenheder kan føre til, at elever får længere tids fravær. Har skolen faste procedurer til at hjælpe disse elever tilbage til fællesskabet efter fraværet?
- V. Er der blevet forhandlet klare retningslinjer med parter i lokalsamfundet om, hvordan familien skal forholde sig i tilfælde af en elevs længerevarende fravær?
- VI. Er der retningslinjer for, hvordan erfaringer og oplevelser fra længere fravær, kan integreres i undervisningen?
- VII. Er der planer for, hvordan skole og hjem kan indgå i et godt samarbejde i tilfælde af pjækkeri?
- VIII. Har skolen samarbejde med andre relevante parter om fravær?
- IX. Har skolen gode rutiner for at registrere og kortlægge årsager til fravær og pjækkeri?
- X. Bliver fravær fra enkelttimer registreret, fx i en fremmødeprotokol?
- XI. Fører fravær fra enkelttimer til, at skolen undersøger de pågældende elevs forhold til læreren samt undervisningens indhold og organisering?
- XII. Giver de tal, skolen registrerer over fravær, et retvisende billede af fraværet?
- XIII. Er ikke-hjemlet elevfravær stigende eller faldende?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE B: Udvikle inkluderende STRATEGIER

B.2 At tilrettelægge undervisning ud fra et mangfoldighedsperspektiv

INDIKATOR B.2.9 *Mobning er reduceret til et minimum*

- I. Er skolens medarbejdere, forældre, elever, skolebestyrelse og kommunale skolemyndigheder enige om, hvad mobning egentlig er?
- II. Bliver mobning betragtet som et muligt følgefænomen til ulige magtfordeling?
- III. Bliver adfærd, som sårer andres følelser, herunder verbale overgreb mod andre, betragtet som mobning på linje med fysisk vold?
- IV. Bliver trusler om at bryde et venskab opfattet som en kilde til mobning?
- V. Er der på skolen en erkendelse af, at mobning ikke blot kan forekomme blandt elever, men også blandt skolens medarbejdere, mellem skolens medarbejdere og elever samt mellem skolens medarbejdere og forældre?
- VI. Bliver nedgørende eller negative kommentarer gående på etnicitet, køn, funktionsevne eller seksuel orientering også betragtet som mobning?
- VII. Har skolen en klart formuleret opfattelse af, hvad der er acceptabel og ikke-acceptabel adfærd, og er denne opfattelse gjort kendt for alle medarbejdere, forældre, elever, skolebestyrelse, kommunale skolemyndigheder og lokalsamfundet?
- VIII. Har eleverne mulighed for at søge støtte hos flere ansatte af begge køn angående mobning?
- IX. Ved eleverne, hvem de skal henvende sig til, hvis de bliver udsat for mobning?
- X. Er der folk i eller uden for skolen, som skolens medarbejdere kan henvende sig til, hvis de bliver udsat for mobning?
- XI. Er eleverne med til at udarbejde strategier for at reducere mobning?
- XII. Har skolen oversigt over forekomsten af mobning?
- XIII. Er der mindre mobning på skolen nu end tidligere?

Flere spørgsmål •

•

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv

INDIKATOR C.1.1 *Undervisningen tilpasses elevernes forskellighed*

- I. Er undervisningen planlagt med henblik på at understøtte læreprocesser mere end på at følge læseplaner?
- II. Afspejler undervisningsmateriale baseret på læseplanerne, at eleverne har forskellige baggrunde, erfaringer og interesser?
- III. Tager undervisningen udgangspunkt i en fælles erfaring, der kan udvikles på mangfoldige måder?
- IV. Afspejler undervisningen en række forskellige interesser, herunder at drenge og piger ikke så sjældent har forskellige interesser?
- V. Er undervisningen tilrettelagt, så alle elever øger deres læring?
- VI. Fremmer undervisningen en forståelse af læring som en fortløbende proces, der ikke nødvendigvis er afsluttet, når en række opgaver er gjort færdige?
- VII. Kan undervisningen i forskellige fag organiseres på forskellige måder, herunder fx som intensive læse/stavekurser eller kurser i fremmedsprog?
- VIII. Er der tolke til rådighed for døve elever eller for andre, for hvem dansk er andetsprog eller fremmedsprog?
- IX. Bestræbes der på i undervisningsplanlægningen at minimere hindringer for læring og deltagelse for enkelte elever?
- X. Undersøger lærerne, på hvilke måder de kan reducere behov for støtte til den enkelte elev?
- XI. Giver undervisningen mulighed for makkerarbejde, gruppearbejde, individuelt arbejde og arbejde med hele klassen?
- XII. Bygger undervisningen på den mangfoldighed af erfaringer, som eleverne har?
- XIII. Bliver eleverne engageret i varierede aktiviteter, som fx samtaler, diskussion, mundtlig præsentation, lytning, læsning, skrivning, tegning, problemløsning, brug af bibliotek, audiovisuelt materiale, praktiske opgaver og brug af IKT?
- XIV. Kan eleverne deltage i undervisningen i en påklædning, der passer til deres religiøse overbevisning?

- XV. Bliver timerne om nødvendigt tilpasset, så elever med fysiske eller sansemæssigt nedsatte funktionsevner kan udvikle viden og færdigheder gennem gymnastik/idræt, praktisk tilrettelagt undervisning i "natur og teknik" og fysik/kemi?
- XVI. Er der blandt skolens medarbejdere en erkendelse af, at nogle elever med nedsat funktionsevne har brug for ekstra tid, når de skal lave praktiske aktiviteter eller arbejde?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv

INDIKATOR C.1.2 *Undervisningen fremmer deltagelse for alle elever*

- I. Tager enhver lærer ansvar for, at alle elever skal lære noget?
- II. Forsøger man at se undervisning og støtte ud fra elevens synspunkt?
- III. Bygger undervisningen på, at elever har forskellig viden og erfaring?
- IV. Er undervisningen planlagt med opmærksomhed på både emotionelle og intellektuelle aspekter af læring?
- V. Er undervisningen planlagt, så eleverne oplever, at det er spændende at lære?
- VI. Er man tilstrækkeligt opmærksom på, at det talte og skrevne sprog må være forståeligt for alle?
- VII. Bliver vanskelige ord, vigtige tekniske eller faglige udtryk forklaret og indøvet i undervisningen?
- VIII. Kan elever bruge forskellige "sprog" i deres arbejde, fx tegninger, fotografier og båndoptagelser såvel som skriftsprog?
- IX. Lægger undervisningen op til dialog mellem skolens medarbejdere og elever og eleverne indbyrdes?
- X. Lægger undervisningen op til udvikling af et fælles sprog, der kan bruges til tænkning om og drøftelse af læring?
- XI. Er der lejlighed for elever med dansk som andetsprog til at tale og skrive på deres modersmål?
- XII. Bliver elever, der lærer dansk som andetsprog, opfordret til at udvikle og bruge færdigheder i at oversætte fra deres hjemmesprog (modersmål) til dansk?
- XIII. Når der er flere voksne i klasselokalet, bliver det så udnyttet til at reflektere over, hvordan læseplaner og undervisningsformer kan bruges til bedre mulighed for læring og deltagelse for alle elever?
- XIV. Er der en erkendelse af, hvilke fysiske anstrengelser der for nogle elever med nedsat funktionsevne eller kroniske sygdomme kan være forbundet med deltagelse i undervisningen, og at det kan give sig udslag i stor træthed?

XV. Er skolens medarbejdere opmærksom på den psykiske anstrengelse, det er at mundaflæse eller bruge hjælpemidler til at kompensere for en høre- eller synsnedsettelse?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At organisere undervisningen ud fra et læringsperspektiv

INDIKATOR C.1.3 *Undervisningen udvikler forståelse for forskellighed*

- I. Bliver eleverne opfordret til at undersøge synspunkter, der er anderledes end deres egne?
- II. Får eleverne lejlighed til at samarbejde med andre, som er forskellige fra dem selv med hensyn til baggrund, etnicitet, køn eller funktionsevne?
- III. Viser skolens medarbejdere under klassesdiskussioner, at de respekterer og værdsætter alternative synspunkter?
- IV. Bliver alle sprog betragtet som ligeværdige?
- V. Udvikles der gennem læringsaktiviteterne forståelse for forskelle i baggrund, kultur, etnicitet, køn, funktionsevne, seksuel orientering og religion?
- VI. Får eleverne undervisning i kulturens indflydelse på sprog og læseplan?
- VII. Har alle elever muligheder for at kommunikere med børn og unge i såvel rige som fattige egne af verden?
- VIII. Giver undervisningen en historisk baseret indsigt i, hvordan bestemte grupper har været undertrykt?
- IX. Bliver eleverne undervist i at forholde sig kritisk til stereotypiseringer – hvad enten de forekommer i undervisningsmaterialer eller i diskussioner i klassen?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv

INDIKATOR C.1.4 *Eleverne er aktivt involveret i deres egen læring*

- I. Bliver eleverne tilskyndet til at tage ansvar for egen læring?
- II. Forklarer lærerne målet for den enkelte lektion/en række lektioner med fælles overordnede mål?
- III. Fremmer undervisningslokalernes indretning og adgangen til hjælpemidler læring?
- IV. Får eleverne støtte på en sådan måde, at det hjælper dem til at komme videre i deres læring ved at udnytte den viden og de færdigheder, de allerede har?
- V. Bliver eleverne orienteret om progressionen i læse- og undervisningsplaner, så de kan vælge at arbejde hurtigere eller gå mere i dybden, hvis de har kapacitet til det?
- VI. Bliver eleverne undervist i, hvordan de kan undersøge en sag på egen hånd og lave en skriftlig redegørelse for det?
- VII. Er eleverne i stand til på egen hånd at bruge biblioteket og IKT?
- VIII. Har eleverne lært, hvordan de kan tage notater fra bøger eller forelæsningsnotater samt skabe orden i og overblik over deres notater?
- IX. Bliver eleverne undervist i, hvordan de kan præsentere deres arbejde mundtligt, skriftligt eller under andre former, individuelt eller i grupper?
- X. Bliver eleverne opfordret til skriftligt eller mundtligt at opsummere, hvad de har lært?
- XI. Har eleverne lært, hvordan de skal forberede sig til prøver og eksaminer?
- XII. Bliver eleverne spurgt om, hvilken slags hjælp de har brug for?
- XIII. Bliver eleverne spurgt om, hvad de mener om undervisningens kvalitet?
- XIV. Bliver eleverne involveret i at finde metoder til at overvinde såvel deres egne som kammeraters læringsvanskeligheder?
- XV. Får eleverne muligheder for selv at vælge aktiviteter?
- XVI. Bliver interesser, viden og færdigheder tilegnet på egen hånd værdsat og draget med ind i undervisningen?

Flere spørgsmål •

•

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv

INDICATOR C.1.5 *Elever samarbejder om at lære*

- I. Betragter eleverne det at hjælpe hinanden og selv at få hjælp fra deres medelever som naturligt?
- II. Er der aftalt klare regler for, hvordan eleverne får ordet efter tur, lytter til hinanden og beder om forklaringer af hinanden og af skolens medarbejdere?
- III. Er eleverne villige til at dele deres viden og færdigheder med de andre i klassen?
- IV. Afslår eleverne at modtage hjælp på en høflig måde, når de ikke har brug for den?
- V. Er gruppeaktiviteter organiseret, så eleverne kan dele opgaver imellem sig og samle det lærte sammen til en helhed?
- VI. Har eleverne lært at lave en fælles rapport sammensat af forskellige bidrag fra gruppen?
- VII. Når elever er urolige eller ophidsede, hjælper de andre elever så med at berolige dem, eller ophidser de dem yderligere?
- VIII. Er eleverne indforståede med, at enhver elev skal have sin del af klassens og lærerens opmærksomhed?
- IX. Tager eleverne i timerne medansvar for at hjælpe andre elever over vanskeligheder?
- X. Deltager eleverne i evaluering af hinandens læreprocesser, -produkter og -resultater?
- XI. Hjælper eleverne hinanden med at sætte mål for læring samt social og personlig udvikling?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv

INDIKATOR C.1.6 *Pædagogisk vurdering bidrager til elevernes fortsatte læring og udvikling*

- I. Er alle medarbejdere inddraget i pædagogisk vurdering (evaluering)?
- II. Tager lærerne ansvar for, at alle de elever, der deltager i deres undervisning, gør fremskridt?
- III. Bliver eleverne inddraget i evaluering og drøftelse af deres egen læring?
- IV. Bliver forældrene inddraget i den pædagogiske vurdering?
- V. Omfatter evalueringen alle de kundskaber og færdigheder, elever har - fx at de kan andre sprog eller kommunikationssystemer, har hobbyer, interesser eller praktiske erfaringer?
- VI. Bliver evaluering af elever foretaget på en respektfuld måde?
- VII. Er evalueringen baseret på detaljerede observationer?
- VIII. Er evalueringen rettet mod det, der er vigtigt at lære?
- IX. Er pædagogisk vurderinger (herunder nationale eller internationale vurderinger) altid brugt ud fra et procesperspektiv til at udvikle elevernes læring?
- X. Fører den pædagogiske vurdering til ændringer i undervisningsplaner og undervisningsmetoder?
- XI. Bruger man forskellige dokumentations- og vurderingsformer, så eleverne får de bedste muligheder for at vise, hvad de kan?
- XII. Er der mulighed for at vurdere arbejde udført sammen med andre?
- XIII. Forstår eleverne, hvorfor de bliver vurderet?
- XIV. Påpeger tilbagemeldinger til eleverne, hvad de har lært, og hvad de efterfølgende kan arbejde videre med?
- XV. Overvåger man, hvordan forskellige grupper (piger/drenge, elever med forskellig etnisk baggrund, elever med nedsat funktionsevne) udvikler sig, så man kan opdage, om de har specielle vanskeligheder, som der bør gøres noget med?

Flere spørgsmål •

•

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv

INDIKATOR C.1.7 *Adfærden i klassen er baseret på gensidig respekt*

- I. Lægges der vægt på, at eleverne skal lære selvdisciplin?
- II. Hjælper skolens medarbejdere hinanden med at stå fast og være bestemte uden at være vrede?
- III. Drøfter skolens medarbejdere erfaringer med manglende motivation og uacceptabel adfærd, så de kan blive dygtigere til at tackle problemer med adfærd, kontakt og trivsel?
- IV. Er regler og rutiner i klassen konsekvente og tydelige?
- V. Bliver eleverne inddraget i at løse problemer i klassen?
- VI. Er eleverne med til at lave regler for arbejde og opførsel i klassen?
- VII. Bliver eleverne inddraget i at gøre klasse miljøet bedre?
- VIII. Bliver eleverne inddraget i at øge opmærksomheden på læring?
- IX. Føler eleverne, at de bliver behandlet retfærdigt uanset køn og etnicitet?
- X. Når der er mere end én voksen i klassen, tager de så et fælles ansvar for, at undervisningen får et godt forløb?
- XI. Er der klare regler for, hvad der skal ske i tilfælde af ekstremt uacceptabel adfærd, og er disse regler kendt og forstået af både lærere og elever?
- XII. Er både skolens medarbejdere og elever opmærksomme på, at det er urimeligt, at drengene optager mere af lærernes opmærksomhed end pigerne?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv

INDIKATOR C.1.8 *Lærerne planlægger, gennemfører og evaluerer undervisning i fællesskab*

- I. Planlægger lærere i fællesskab undervisningens indhold og arbejdsformer samt hjemmearbejde for eleverne?
- II. Planlægges undervisningen med henblik på en effektiv udnyttelse af alle voksne i klassen?
- III. Arbejdes der i lærerteams, to-lærerordninger eller andre faste samarbejdsformer?
- IV. Bruges samarbejdet som en anledning til fælles refleksion over elevernes læring?
- V. Tager lærerne positivt imod kollegers kommentarer til, om de fx lykkes med at få alle elever til at deltage aktivt, eller om de bruger et sprog, alle elever kan forstå?
- VI. Ændrer lærerne deres undervisning på grundlag af tilbagemeldinger fra kolleger?
- VII. Deltager både klassens lærere og støttelærere i arbejdet med enkelte elever, grupper og hele klassen?
- VIII. Viser lærere og andre af skolens medarbejdere gennem deres samarbejde gode eksempler for eleverne?
- IX. Arbejder lærerne sammen på en fælles problemløsning, hvis der er anledning til bekymring for en enkelt elevs eller en gruppes udvikling?
- X. Påtager lærere, som underviser sammen, sig et fælles ansvar for, at alle eleverne deltager aktivt?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv

INDIKATOR C.1.10 *Støttelærerne er optaget af at styrke læring og deltagelse for alle elever*

- I. Er støttelærerne med til at planlægge og evaluere undervisning?
- II. Har støttelærerne medansvar for hele klassen, eller knyttes de bare til enkeltelever?
- III. Er støttelærerne optaget af at øge alle elevers mulighed for deltagelse?
- IV. Prøver støttelærerne aktivt at gøre eleverne mindre afhængige af direkte støtte?
- V. Opmuntrer støttelærerne klassekammeraterne til at hjælpe elever, der har vanskeligheder med at lære?
- VI. Undgår støttelærerne at stå i vejen for, at den støttekrævende elev udvikler relationer til sine klassekammerater?
- VII. Har støttelærerne en arbejdsbeskrivelse, som opregner, hvilke pligter de har?
- VIII. Kender lærerne støttelærernes arbejdsbeskrivelse?
- IX. Er klassen organiseret, så støttelærerne kan arbejde med såvel grupper som enkelte elever?
- X. Bliver støttelærerne lønnet for alle de opgaver, de udfører, fx deltagelse i møder og kurser eller fremstilling af undervisningsmaterialer?
- XI. Bliver støttelærerne spurgt om deres mening om arbejdsbeskrivelsen?
- XII. Er der en erkendelse af, at nogle elever med nedsat funktionsevne mere har brug for en personlig medhjælp end for en støttelærer?
- XIII. Bliver elever med nedsat funktionsevne spurgt om, hvilken støtte de har brug for, og om ønskelige karakteristika hos den person, som skal give støtten?
- XIV. Er der opmærksomhed på, at personlige medhjælpere og støttelærere kan have brug for at påtage sig rollen som elevens talerør?
- XV. Bestræber man sig på at rekruttere såvel mandlige som kvindelige støttelærere?

Flere spørgsmål

-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv

INDIKATOR C.1.11 *Hjemmearbejde bidrager til bedre læring for alle*

- I. Er hjemmearbejdets læringsmål altid klart?
- II. Bliver hjemmearbejdet givet under hensyntagen til den enkelte elevs kundskaber og færdigheder?
- III. Kan eleverne lave deres hjemmearbejde på forskellige måder?
- IV. Bidrager hjemmearbejde for alle elevers vedkommende til øget viden og bedre færdigheder?
- V. Hjælper lærerne hinanden med at lave gode hjemmeopgaver?
- VI. Har eleverne før timens afslutning tilstrækkelig mulighed for at blive klar over omfang og indhold af hjemmearbejde, og har de mulighed for at spørge, hvis de er usikre?
- VII. Bliver hjemmeopgaverne justeret, hvis det viser sig, at de for nogle af eleverne hverken er meningsfulde eller velegnede elevernes færdigheder taget i betragtning?
- VIII. Er det mulig at lave hjemmearbejde på skolen, fx i mellemtimer eller efter skoletid?
- IX. Bliver hjemmearbejde inddraget i den samlede planlægning for en periode eller et skoleår?
- X. Er hjemmearbejdet af en sådan art, at det opmuntrer eleverne til at tage ansvar for deres egen læring?
- XI. Sørger lærerne for at sikre sig, at eleverne kan klare deres hjemmearbejde uden hjælp?
- XII. Har eleverne mulighed for at samarbejde om deres hjemmearbejde?
- XIII. Er der flere hjemmeopgaver at vælge imellem, så eleverne kan lave opgaver, som efter deres egen mening passer til deres færdigheder og interesser?
- XIV. Kan eleverne bruge hjemmearbejde til gennem et stykke tid at arbejde med et område, de er interesserede i?

Flere spørgsmål •

•

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.1 At organisere undervisning ud fra et læringsperspektiv

INDIKATOR C.1.12 *Alle elever deltager i aktiviteter uden for skolen?*

- I. Giver skolen/SFO tilbud og aktiviteter, som dækker elevernes interesser?
- II. Er der transportmuligheder, så elever med lang skolevej eller begrænset mobilitet, kan deltage i aktiviteter og begivenheder efter skoletid?
- III. Bliver alle elever opmuntret til at deltage i fysiske aktiviteter og drama- og musikaktiviteter?
- IV. Kan der organiseres rene drenge- eller pige grupper på områder, hvor et af kønnene ofte er i overtal, fx computer- eller skakklubber eller sangkor?
- V. Er der mulighed for rene pige- eller drenge grupper på områder med forbud mod kønsblandede aktiviteter af kulturelle, religiøse eller andre grunde?
- VI. Får børn og unge besked om, at de ikke kan lægge beslag på hele udeområdet til en enkelt aktivitet, som fx fodbold?
- VII. Lærer eleverne en mangfoldighed af lege og aktiviteter, så alle kan være med til noget, uanset deres færdigheder?
- VIII. Afspejler elevrådsrepræsentanter eller elever, der i anden sammenhæng er valgt til at repræsentere deres klasse, forskelligheden blandt skolens elever?
- IX. Afspejler elever valgt til at repræsentere skolen forskelligheden blandt eleverne ved skolen?
- X. Kan alle elever uanset funktionsevne, talent eller økonomi deltage i skolerejser og udflugter?
- XI. Får alle elever mulighed for at deltage i aktiviteter, der foregår uden for skolen?
- XII. Får alle elever mulighed for at deltage i aktiviteter, som styrker det lokale fællesskab?
- XIII. Er leg og gymnastik/idræt tilrettelagt, så alle elever får lyst til at dyrke sport og motion?
- XIV. Er eventuelle idræts- eller motionsdage tilrettelagt, så alle kan deltage uanset færdighedsniveau eller fysisk handicap?

Flere spørgsmål

-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.2 At mobilisere ressourcer

INDIKATOR C 2.1 *Elevernes forskellighed bliver brugt som en ressource for undervisning og læring*

- I. Bliver eleverne opfordret til at bidrage med deres individuelle viden til en samlet fælles viden, fx om forskellige lande, regioner, byområder eller familiehistorier?
- II. Er elevernes evne til at give følelsesmæssig støtte erkendt og brugt med takt og følsomhed?
- III. Bliver elever med god viden eller gode færdigheder på et område sommetider brugt til at støtte andre elever?
- IV. Er der etableret muligheder for, at elever kan hjælpe hinanden på tværs af alders- og klasseopdelinger?
- V. Får flest mulige elever lejlighed til at prøve at hjælpe andre?
- VI. Bliver enhver elev – uanset præstationer eller funktionsevne - set som en person, der har et vigtigt bidrag at yde til undervisning og læring?
- VII. Bliver de forskellige sprog, eleverne taler, brugt som en integreret del af undervisningsplanerne og set som en lingvistisk ressource for sprogarbejde?
- VIII. Deler elever, der har løst et problem, deres erfaringer med andre?
- IX. Bliver de hindringer for læring og deltagelse, som nogle elever støder på, brugt som problemløsningsopgaver eller projektemner? (Det kan fx være problemer med fysisk tilgængelighed til dele af skolens bygninger eller problemer med tilgængelighed af dele af undervisnings- og læseplanerne, som derfor opleves som vanskelige)?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.2 At mobilisere ressourcer

INDIKATOR C 2.2 *Medarbejdernes kompetencer bliver fuldt udnyttet*

- I. Er medarbejdernes reelle færdigheder og viden kendt og ikke blot givet i og med en jobbeskrivelse?
- II. Bliver medarbejderne opfordret til at trække på hinandens viden og færdigheder for at støtte elevernes læring?
- III. Bliver medarbejderne opfordret til at udvikle egne kundskaber og færdigheder?
- IV. Bliver alle sprog, der tales af skolens medarbejdere, anvendt som ressource for eleverne?
- V. Tilbyder lærere eller andre af skolens medarbejdere med særlige kundskaber og færdigheder at hjælpe andre?
- VI. Bliver forskelle i kultur og baggrund blandt skolens medarbejdere udnyttet ved planlægning og gennemførelse af undervisning?
- VII. Er der formelle og uformelle muligheder for, at skolens medarbejdere kan drøfte problemer med elever ved at trække på kollegers ekspertise?
- VIII. Lærer medarbejderne af andre skolers undervisningspraksis og erfaringer?
- IX. Bliver personale fra lokale specialskoler, specialklasserækker eller andre specialinstitutioner inviteret til at dele deres erfaringer med almenundervisningens personale?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.2 At mobilisere ressourcer

INDIKATOR C 2.3 *Medarbejderne udvikler ressourcer til støtte for læring og deltagelse*

- I. Udarbejder lærerne undervisningsmateriale, som også kolleger får adgang til at bruge?
- II. Er alle lærere bekendt med, hvilke ressourcer der er til disposition for gennemførelse af deres undervisning?
- III. Støtter skolebiblioteket op om selvstændig læring?
- IV. Er biblioteket organiseret, så det støtter læring for alle?
- V. Er der til alle elever og klassetrin et godt udvalg af skønlitteratur og faglitteratur af høj kvalitet på de sprog, eleverne bruger?
- VI. Er relevante undervisningsmaterialer (fx i magnaprint, på bånd eller braille) til rådighed for elever med nedsat funktionsevne?
- VII. Er der et godt videobibliotek?
- VIII. Er IKT en integreret del af undervisningen i alle fag?
- IX. Er der et system, der gør det muligt at bruge skoleTV's programmer effektivt?
- X. Bruger skolens medarbejdere e-mail og internet effektivt som hjælpemiddel for undervisning og læring?
- XI. Har alle elever mulighed for at fjernkommunikere med andre pr. post, telefon og e-mail?
- XII. Bruger eleverne internettet effektivt som støtte til skole- og hjemmearbejde?
- XIII. Bliver kassettebåndoptagere brugt som støtte til mundtligt arbejde i alle emner og fag?
- XIV. Bliver nye teknologiske muligheder undersøgt i takt med, at de bliver tilgængelige (fx talegenkendelsesprogrammer for elever, der har store vanskeligheder med at skrive)?
- XV. Er brugen af opgaveark begrænset til læringsstof, hvor deres brug øger elevernes læring, og hvor eleverne forstår formuleringerne?

Flere spørgsmål •

•

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.2 At mobilisere ressourcer

INDIKATOR: C 2.4 Skolen kender lokalsamfundets ressourcer og bruger dem

- I. Findes der opdaterede oversigter over lokale ressourcer, som kan bruges i undervisningen?
- II. Bidrager medlemmer af lokalsamfundet til undervisningen?
- III. Bliver forældre og andre medlemmer af lokalsamfundet af og til brugt som en kilde til støtte for undervisningen?
- IV. Bliver voksne med nedsat funktionsevne somme tider brugt til at støtte skolens elever?
- V. Bliver personer fra lokalsamfundet somme tider brugt som mentorer, der støtter elever, der har vanskeligheder?
- VI. Bliver der trukket på de ressourcer, som de enkelte hjem råder over – fx kulturgenstande hjembragt fra rejser, særlige opslagsværker etc. – til at støtte alle elever?

Flere spørgsmål

-
-
-

Hovedområder, indikatorer og spørgsmål

HOVEDOMRÅDE C: Udvikle inkluderende PRAKSIS

C.2 At mobilisere ressourcer

INDIKATOR C.2.5 *Skolens ressourcer bliver fordelt, så de bidrager til inkludering*

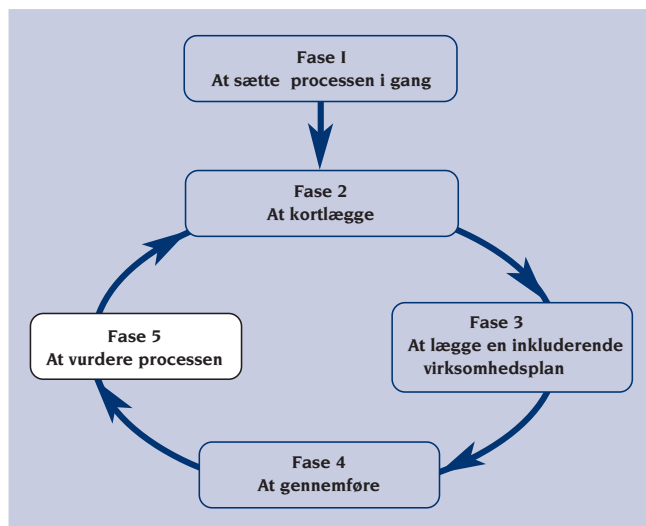
- I. Bliver ressourcerne på skolen fordelt på en åben og ligeværdig måde?
- II. Er der klare regler for, hvordan ressourcer til ekstra hjælp er tildelt til elever på forskellige klassetrin og i forhold til vanskelighedernes omfang?
- III. Bliver ressourcerne anvendt, så de fremmer selvstændig læring?
- IV. Er medarbejderne opmærksom på de ressourcer, skolen får til elever med særlige behov i henhold til folkeskolelovens § 20.1, 20.2 og 20.3?
- V. Bliver specialpædagogiske ressourcer udnyttet, så de øger skolens rummelighed og tager udgangspunkt i elevernes forskellighed?
- VI. Bliver specialpædagogiske ressourcer brugt til at fjerne hindringer for læring og deltagelse og reducere brugen af kategorisering?
- VII. Bliver anvendelsen af skolens ressourcer regelmæssigt vurderet med henblik på fleksibel brug i takt med, at elevernes behov ændres?

Flere spørgsmål

-
-
-

FASE 3

Vurdere og overvåge processen

Hvordan er det gået med satsningsområderne, som blev valgt i fase 2? Går det generelt i mere inkluderende retning med kultur, strategier og praksis på skolen? Hvilken rolle spiller arbejdet med håndbogen i det totale udviklingsarbejde? Hvad bør eventuelt ændres i processen? Hvad bør være de nye satsningsområder for skolen i året, som kommer?

Vurdere resultater af tiltagene

Skolens planlægnings- og udviklingsteam følger og evaluerer de overordnede fremskridt i udviklingen.

En gennemgang af det, som skete i fase 4, gennemførelsesfasen, er centralt i evalueringen. Man kan så reflektere over de ændringer, der er sket - eller ikke sket - på baggrund af vurderingskriterierne, som er nedfældet i planen. Gruppen kan eventuelt gå tilbage til indikatorerne og spørgsmålene, eller også fremdrage andre momenter fra håndbogen. Ideer om, hvad der kan være naturligt at satse på i det videre arbejde, vil komme frem efterhånden. Deltagerne i skolesamfundet bør gennemgå spørgsmålene på ny, før man detailplanlægger for et nyt skoleår.

Vurdere arbejdet med inkluderingshåndbogen

Processen i sig selv kræver også en evaluering. Planlægnings- og udviklingsgruppen må vurdere den måde, materialet har været brugt på, inklusive sin egen rolle i processen. Gruppen må bedømme, i hvilken grad materialet har bidraget til at udvikle en mere inkluderende skole. Hvordan kan materialet eventuelt benyttes i det videre skoleudviklingsarbejde?

Gruppen må også se på koordineringsgruppens sammensætning og vurdere dens rolle i forhold til planlægningsstrukturen i øvrigt på skolen: Var medlemmerne i koordineringsgruppen godt forberedt på, hvad de egentlig skulle gøre? Var kontakten med andre god nok? Lykkedes det

at motivere de forskellige aktører i skolen? Hvordan fungerede den kritiske ven i gruppen; klarede hun eller han at bevare en kritisk distance?

I figur 11 er forslag til spørgsmål, som plangruppen kan stille i evalueringsfasen.

- Hvordan fungerede koordineringsgruppen? Stikord: forberedelse, gruppesammensætning, arbejdsdeling i gruppen, kontakt med andre.
- I hvilken grad har skolen ændret sig i retning af mere inkluderende måder at arbejde på?
- I hvilken grad har punkterne i håndbogen bidraget til at strukturere skolens virksomhedsplan og eventuelle andre planer?
- I hvilken grad er begreberne i håndbogen blevet en del af tænkningen om skolens videre udvikling? Stikord: Inkludering, hindringer for læring og deltagelse, tilpasset oplæring.
- I hvilken grad har arbejdet i sig selv bidraget til mere inkluderende arbejdsformer på skolen?
- I hvilken grad var selve processen inkluderende? Er der flere, som efterhånden kan inkluderes i processen?
- I hvilken grad har arbejdet med håndbogen bidraget til at sætte fingeren på forhold, som ellers kunne være blevet overset?
- Hvor velegnet var de kortlægningsmetoder, der blev benyttet? Hvordan kan metoderne eventuelt forbedres?
- Hvordan har skolen klaret at bevare motivationen for at arbejde med satsningsområderne? Hvordan kan dette arbejde eventuelt forbedres?

Figur 11. Evaluering af arbejdet med indekset

Fortsætte processen

I dette sidste stadie i processen må planlægningsgruppen sørge for, at arbejdet med håndbogen bliver revideret ud fra de indhøstede erfaringer. Gruppen må forberede en ny kortlægningsrunde i skolemiljøet med udgangspunkt i hovedområder, indikatorer og spørgsmål. De fleste vil nu være kendt med materialet. De nye, som er kommet til siden sidst, må have en orientering. Med femte og sidste fase i processen er cirklen sluttet, og skoleudviklingsarbejdet går videre med ny kortlægning, som første fase (fase 2).

Spørgeskema 1

Opsummeringsskema for alle indikatorerne

Sæt kryds:

		1: Enig	2: Delvis enig	3: Uenig	4: Har brug for at vide mere
A.1.1	Alle føler sig velkomne på skolen				
A.1.2	Eleverne hjælper hinanden				
A.1.3	Medarbejderne samarbejder				
A.1.4	Medarbejdere og elever behandler hinanden med respekt				
A.1.5	Medarbejdere og forældre samarbejder				
A.1.6	Medarbejderne har et godt samarbejde med kommunens politiske og administrative skoleledelse				
A.1.7	Lokalsamfundet er engageret i skolen				
A.2.1	Der er store forventninger til alle eleverne				
A.2.2	Medarbejdere, skolemyndigheder, forældre og elever er optaget af inkludering				
A.2.3	Alle elever bliver værdsat				
A.2.4	Medarbejdere og elever bliver behandlet både som medmennesker og som indehavere af en rolle (elevrolle, lærerrolle etc.)				
A.2.5	Medarbejderne prøver at fjerne alle hindringer for elevernes læring og deltagelse				
A.2.6	Skolen arbejder på at fjerne diskriminerende praksis				
B.1.1	Alle nye medarbejdere får hjælp til at finde sig til rette på skolen				
B.1.2	Skolen tager imod alle elever fra skoledistriktet				
B.1.3	Skolen lægger vægt på, at bygningerne skal være tilgængelige for alle				
B.1.4	Alle nye elever får hjælp til at finde sig til rette på skolen				
B.1.5	Skolen sammensætter klasser og grupper sådan, at alle føler sig lige meget værd				
B.2.1	Al undervisning er organiseret, så støtte og særlige tiltag indgår som en integreret del				
B.2.2	Skolen har udviklet arbejdsformer, som øger medarbejdernes kompetencer, når det gælder om at planlægge ud fra mangfoldigheden i elevgruppen				
B.2.3	Foranstaltninger for elever, som får specialundervisning, bygger på inkluderings-tænkning				
B.2.4	Regler og rutiner for specialundervisningen er del af en samlet inkluderings-tænkning				

	1: Enig	2: Delvis enig	3: Uenig	4: Har brug for at vide mere
B.2.5				
B.2.5				
B.2.6				
B.2.7				
B.2.8				
B.2.9				
C.1.1				
C.1.2				
C.1.3				
C.1.4				
C.1.5				
C.1.6				
C.1.7				
C.1.8				
C.1.9				
C.1.10				
C.1.11				
C.1.12				
C.2.1				
C.2.2				
C.2.3				
C.2.4				
C.2.5				

Spørgeskema 2

Indikatorer, forkortet udgave

Sæt kryds:

		1: Enig	2: Delvis enig	3: Uenig	4: Har brug for at vide mere
A.1.1	Alle føler sig velkomne på skolen				
A.1.2	Eleverne hjælper hinanden				
A.1.3	Medarbejderne samarbejder				
A.1.4	Medarbejdere og elever behandler hinanden med respekt				
A.1.5	Medarbejdere og forældre samarbejder				
A.1.6	Medarbejderne har et godt samarbejde med den politiske og administrative skoleledelse i kommunen				
A.1.7	Lokalsamfundet er engageret i skolen				
A.2.1	Der er store forventninger til alle elever				
A.2.3	Alle elever bliver værdsat				
B.1.3	Skolen lægger vægt på, at bygningerne skal være tilgængelige for alle				
B.1.4	Alle nye elever får hjælp til at finde sig til rette på skolen				
B.2.7	Elever bliver ikke ekskluderet på grund af adfærd				
B.2.8	Elevfravær er reduceret til et minimum				
B.2.9	Mobning er reduceret til et minimum				
C.1.1	Undervisningen er tilpasset mangfoldigheden i elevgruppen				
C.1.4	Eleverne bliver aktivt involveret i deres egen læring				
C.1.5	Eleverne lærer i samarbejde				
C.1.6	Evalueringsformerne opmuntrer alle elever til at gøre en god indsats				
C.1.7	Adfærden i klasselokalet er baseret på gensidig respekt				
C.1.9	Lærerne er optaget af at styrke læring og deltagelse for alle elever				
C.1.10	Støttelærere og medhjælpere er optaget af at styrke læring og deltagelse for alle elever				
C.1.11	Hjemmearbejde bidrager til bedre læring for alle				
C.1.12	Alle elever har muligheder for at være med i aktiviteter uden for klasseværelset				
Hvis du skulle ønske dig tre ting forandret på skolen, hvad skulle det så være?					
1.					
2.					
3.					

Spørgeskema 3

Elever

Hvad jeg mener om skole

Jeg går i klasse. Jeg er pige dreng

Sæt kryds ved det, der passer bedst

	1: Enig	2: Delvis enig	3: Uenig
1 Jeg synes, at jeg går i en god skole			
2 Min familie synes, jeg går i en god skole			
3 Jeg ville ønske, der var en større blanding af elever med forskellig baggrund			
4 Jeg ville ønske, jeg kunne gå til Folkeskolens Afgangsprøve på mit eget modersmål			
5 Jeg føler, at der er konflikt mellem livet i mit hjem og den måde, skolen lærer os at leve på			
6 Nogle gange taler eleverne sammen på deres modersmål i klassen, for at læreren ikke skal forstå, hvad de siger			
7 Jeg synes, toiletterne på skolen er OK			
8 Det ville være fint, hvis hver elev havde sit eget skab, der kunne aflåses			
9 Jeg har det lidt ubehageligt i nogle timer på grund af min religion			
10 Jeg er bange for at komme i vanskeligheder med bander			
11 Dreng og piger behandler hinanden med respekt på denne skole Det er lettere at være sammen med elever af det modsatte køn på skolen end udenfor			
12 Elever med nedsat funktionsevne bliver behandlet ordentligt på denne skole			
13 Ingen elever bliver behandlet dårligt på grund af deres hudfarve			
14 På skolen kan jeg være sammen med elever på skolen, som ikke bor i samme område som jeg selv			
15 Efter skoletid kan jeg være sammen med elever, som ikke bor i samme område som mig selv			
16 Jeg synes, at min religion bliver respekteret her på skolen			
17 Jeg føler, at min familie ikke kan lide dem, jeg er sammen med på skolen			
18 Ingen bliver behandlet dårligt på grund af familiens baggrund			
19 Jeg er blevet mobbet inden for det sidste halve år			
20 Elever, som har brug for at lære dansk, får den nødvendige hjælp			

		1: Enig	2: Delvis enig	3: Uenig
23	Alle elever kan få hjælp af læreren, når de har brug for det			
24	Elever hjælper hinanden i timerne			
25	Jeg har et sted hjemme, hvor jeg kan sidde og læse lektier/lave mit hjemmearbejde			
26	Jeg kan læse lektier på skolen, hvis jeg vil			
27	Jeg synes, der er god kontakt mellem lærere og elever			
28	Jeg synes, at lærerne er mest interesseret i de dygtigste elever			
Her er de tre ting, jeg helst vil have forandret på skolen:				
1.				
2.				
3.				

Spørgeskema 4

Elever (6.-10. klasse)

Hvad jeg mener om skole(n)

Jeg går i klasse. Jeg er pige dreng

Sæt kryds ved det, der passer bedst		1: Enig		
		2: Delvis enig		3: Uenig
1	I timerne arbejder vi ofte sammen to og to eller i grupper			
2	Jeg kan lide det meste af vores undervisning			
3	Når jeg har problemer med stoffet, spørger jeg læreren			
4	Jeg lærer meget i skolen			
5	Mine klassekammerater hjælper mig i timerne, når der er brug for det			
6	Af og til får jeg hjælp af en støttelærer, så jeg bedre kan lære			
7	Lærerne er interesseret i de ideer, som jeg fremlægger i timerne			
8	Lærerne tager sig ikke så meget af mine fejl, bare jeg gør mit bedste			
9	Det hænder, at noget af mit arbejde bliver udstillet på skolen			
10	De voksne på skolen er venlige mod mig			
11	Jeg synes, at lærerne er retfærdige, når en elev har gjort noget galt			
12	Jeg synes, at lærerne er retfærdige, når de roser eleverne			
13	Jeg tror, at enkelte lærere kan lide nogle elever bedre end andre			
14	Når jeg får lektier for, kan jeg som oftest forstå, hvad de går ud på			
15	Jeg plejer at læse mine lektier/lave mit hjemmearbejde			
16	For det meste kan jeg lide at være på skolen			
17	Jeg synes, at jeg går på en god skole			
18	Min familie synes, at jeg går på en god skole			
19	Det er godt at have elever med forskellig baggrund på skolen			
20	Hvis elever opfører sig meget dårligt, bliver de sendt hjem			
21	Skolen gør rigtigt i at sende elever hjem, som opfører sig dårligt			
22	Jeg har gode venner i skolen			
23	Jeg er bange for at få øgenavne i skolen			
25	Hvis nogen mobber mig, vil jeg sige det til en lærer			

		1: Enig	2: Delvis enig	3: Uenig
26	I frikvartererne er jeg ofte med til at spille bold eller lignende			
27	Efter skoletid deltager jeg ofte i fritidsaktiviteter			
29	Jeg kan lide min klasselærer			
30	Min klasselærer kan lide mig			
31	Når jeg har været fraværende en dag, vil min klasselærer vide, hvor jeg har været henne			
Hvis jeg kunne forandre tre ting på skolen, ville jeg:				
1.				
2.				
3.				

Spørgeskema 5

Elever (1.-5. klasse)

Hvad jeg mener om skole(n)

Jeg går i klasse. Jeg er pige dreng

Sæt kryds ved det, der passer bedst

		1: Enig	2: Delvis enig	3: Uenig
1	Nogle gange arbejder vi sammen to og to i timerne			
2	Nogle gange bliver klassen delt i grupper			
3	I timerne hjælper jeg mine klassekammerater i timen, når der er brug for det			
4	I timerne hjælper mine klassekammerater mig, når jeg har brug for det			
5	Nogle gange bliver de ting, jeg har lavet, udstillet eller hængt op på væggen, så andre kan se det			
6	Lærerne vil gerne høre, hvad jeg har at sige			
7	Lærerne vil gerne hjælpe mig i timerne			
8	Jeg kan lide at hjælpe lærerne, hvis der er noget, der skal gøres			
9	Jeg synes, at regler og aftaler for vores klasse er retfærdige			
10	Nogle af mine klassekammerater giver andre øgenavne (grimme navne)			
11	Nogle gange bliver jeg mobbet i skolegården			
12	Når der er noget, jeg er ked af på skolen, er der altid en voksen, der hjælper mig			
13	Når elever i klassen skændes, ordner læreren det på en retfærdig måde			
14	Jeg lærer noget, når jeg selv er med til at bestemme, hvad jeg skal arbejde med			
15	Nogle gange må jeg selv vælge, hvad jeg vil lave i timen			
16	Jeg er tilfreds med mig selv, når jeg har arbejdet godt i en time			
17	Jeg kan godt finde ud af at lave mit hjemmearbejde/lave mine lektier			
18	Mine lærere kan godt lide, at jeg fortæller om, hvad jeg laver derhjemme			
19	Min familie synes, jeg går i en god skole			
20	Hvis jeg har været fraværende, spørger min klasselærer, hvor jeg har været			

De tre ting jeg bedst kan lide ved skolen er:

1.

2.

3.

Spørgeskema 6

Spørgsmål til forældrene

I hvilke(t) klassetrin har du et barn/børn på denne skole?

Sæt kryds ved det, der passer bedst		1: Enig			
		2: Delvis enig			3: Uenig
1	Vi fik god information om skolen, da vort barn begyndte her				
2	Skolen informerer løbende hjemmene om, hvad der sker på skolen				
3	Jeg synes, skolen informerer godt om, hvordan mit barn klarer sig				
4	Jeg synes, at de ansatte på skolen er venlige mod mig og andre forældre				
5	Når jeg er urolig for mit barns faglige udvikling, ved jeg, hvem jeg skal kontakte				
6	Hvis jeg fortæller en lærer, at jeg er bekymret for mit barn, ved jeg, at jeg vil blive taget alvorligt				
7	Skolen giver god information om, hvordan jeg kan hjælpe til med hjemmearbejdet/lektierne				
8	Mit barn er glad for at gå på denne skole				
9	Jeg tror, at lærerne så vidt muligt hjælper eleverne i det omfang, den enkelte har brug for det				
10	Alle familier med børn på skolen er værdsatte uanset deres baggrund				
11	Mobning er et problem på skolen				
12	Hvis elever opfører sig helt uacceptabelt, er det i orden at sende dem hjem				
13	Hvis en elev til stadighed opfører sig helt uacceptabelt, bør eleven udelukkes fra skolen				
14	Mit barn deltager i organiserede fritidsaktiviteter				
15	Når der planlægges større forandringer i skolen, bliver forældrene spurgt om deres synspunkter				
16	Forældre, som er aktive i forhold til skolen, er mere værdsatte end de, som ikke er det				
17	Lærere og pædagoger på skolen opmuntrer alle elever til at gøre deres bedste, ikke kun de dygtigste				

Tak for, at du udfyldte skemaet!

Hvis du har synspunkter på, hvad skolen kunne gøre for at blive et bedre sted for dit barn/dine børn, vil vi gerne høre dem:

Six horizontal light blue bars stacked vertically, intended for writing feedback.

Forslag til yderligere læsning:

Andersen, Jens (red.) 2004. *Den rummelige skole – et fælles ansvar*. Vejle: Kroghs Forlag.

Hansen, Kim Foss & Hansen, Ole (red.) (2003). *Skolens rummelighed – fra idé til handling*. Uddannelsesstyrelsens Temahæfte nr. 4. København: Undervisningsministeriets Forlag.

Tetler, Susan (2000). *Den inkluderende skole. Fra vision til virkelighed*. København: Gyldendal

Tetler, Susan (2000). Rummelighedens didaktik. I: Jesper Holst, Søren Langager & Susan Tetler (red.), *Specialpædagogik i en brydningstid*. Aarhus: Systime.

Også på KVIS-portalen (Kvalitet i specialundervisningen) kan du finde litteratur:
<http://www.kvis.org/>